

KLOKKENGIETERS UIT DE BOSSCHE SCHOOL 1367-1565

Eusebiustoren Arnhem, klok 1477, gegoten door Geert van Wou en Gobel Moer

1- ONTSTAAN KLOKKENCULTUUR	3
Signaalinstrument	3
Klokopschriften	5
Klokkensagen	6
2- ONTWIKKELING EN GEBRUIK VAN KLOKKEN	9
3- SPELEN OP/MET KLOKKEN	12
Beieren	12
Voorslag	12
Beiaard	13
Change ringing	14
4- KLOKKENLUIDEN MET VLIEGENDE EN VALLENDE KLEPEL	15
5- VERNIETIGING TIJDENS OORLOGEN	17
6- KLOKKENGIETERS UIT DE BOSSCHE SCHOOL	20
Kaart met overzicht klokken van Bossche klokkengieters	21
Willem Clockgieter de Buscoducis	22
Jacobus van Helmont	23
Jan van Vechel	25
Willem van Helmont	25
Arnoldus de Gravia	26
Jan van Hyntham	27
Goyart van Hyntham	30
Jan Hoernken	33
Willem Hoernken	33
Geert van Wou	42
Gobelinus Moer	46
Jan Gobel Moer	51
Willem Moer	52
Jaspar Moer	52
Jan Moer Jaspars zoon	69
Adriaen Steylaert Mechelen	75
Heusden, Katrina, Maria,	76
7- PRODUCEREN VAN EEN KLOK	78
8- BRONNEN	79
9- BIJLAGEN:	80
1- Gegoten klokken voor 's-Hertogenbosch door Bossche gieters 1367 tot 1565	80
2- Klokkenspelen gegoten door Bossche gieters	81
3- Overzicht nog bestaande klokken 1367-1565	82
4- Klokkengieters Bossche School	86

1- ONTSTAAN KLOKKENCULTUUR

Signaalinstrument

In de oudheid werden er al klokken gebruikt. Er heerste een diep geworteld geloof dat klinkend metaal boze krachten kon bezweren.

Net als de hoorn bij de jacht en later bij het postwezen, is de klok van oorsprong een signaalinstrument. Muzikaal gebruik van klokken gebeurt pas veel later zo tussen de veertiende en zestiende eeuw.

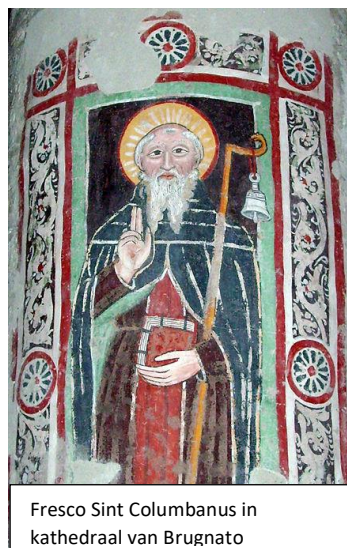
De Christelijke klokkencultuur bouwde aanvankelijk voort op klokgebruiken uit de oudheid. In die oude culturen heerste een diepgeworteld geloof dat klinkend metaal boze krachten op afstand kon houden. In de Christelijke wereld werd dit gebruik overgenomen en transformeerde naar het klokluiden zoals we dat nu nog kennen. De klank van klokken verjaagt het kwade, beschermt het goede en roept de mensen naar de kerk. Zowel geestelijken als leken schreven bovennatuurlijke krachten toe aan klokken. Men deinsde eerder terug voor een meened, afgelegd bij een dergelijk klokje, dan op het Evangelie.

Vanaf de zesde eeuw werden er klokken geluid om de gebedsuren aan te kondigen in kloosters en abdijen.

Dit vroegmiddeleeuws klokje (7^e-8^e eeuw) wordt bewaard in St Gallen, later voorzien van beeld, is geklonken en nog niet gegoten.

Het gebedsluiden werd later ook toegepast in parochiekerken en werd richtinggevend voor de dagindeling van de middeleeuwse mens.

De luidklok bleek een uitstekend communicatiemiddel dat later ook werd gebruikt door de stedelijke overheden voor aankondiging van activiteiten of ongewone gebeurtenissen.

In de middeleeuwen werd Antonius Abt (251-356) niet alleen afgebeeld met een varken en een Taukruis, maar ook vaak met een bel in zijn hand, aan het varken of aan het kruis.

De Ierse monnik Columbanus stierf in 615 in Bobbio, Italië.

De handbel kreeg ook een functie bij de Ierse monniken en bleef dienen als kwaad afwerend middel.

Ook bleef de bel een belangrijk middel bij de predikingstochten die de monniken ondernamen.

Duidelijk is wel dat de Ierse handbel een grote invloed had op het Europese vasteland en haar naam heeft doorgegeven in een groot aantal Europese talen. Het Oud Ierse woord *clucc* vind je terug in

het Engelse woord cloc, het Nederlandse klok, het Deense klokke, het Zweedse klocka, het Duitse Glocke, het Franse cloche en het Russische kolokol. In Latijnse teksten vind je het woord clocca. De vroegst bekende vermelding van het woord campana voor klok werd vermeld in het jaar 535 in Napels.

Langzaam ging het gebruik van de luidklok een centrale rol spelen in de spirituele, culturele en politieke ontwikkeling in Europa en in de zevende eeuw werd het gebruikelijk om de gebedsdiensten aan te kondigen met luidklokken in de Westerse kerk. Daarnaast gingen ze ook fungeren tot oproep tot het dagelijks gebed, riepen aan tot gebed voor het zielenheil van stervenden en na overlijden. Rijke overledenen werden met meer klokken en langduriger gelui ten grave gedragen dan de minder goeiden.

Ook werd geluid om de bevolking te waarschuwen voor hagel en onweer. Het geloof verspreidde zich dat de klank van klokken zelf in staat was om hagel en onweer uit de buurt te houden van de kerk en omgeving!

In het rijk van Karel de Grote, gekroond tot Keizer door Paus Leo III, in het jaar 800, nam het gebruik van klokken enorm toe. Volgens Karel de Grote vielen staat en godsdienst samen en hij verplichtte iedereen tot de Rooms Katholieke kerk. De klok verspreidde zich op enorme wijze over zijn rijk. Vaak waren er meerdere klokken in de torens aanwezig. Helaas is van dat grote aantal bijzonder weinig bewaard gebleven. Klokken kregen wel meestal een naam, maar ze werden ook voortdurend bedreigd door brand en oorlog. Klokkenbrons was ook herbruikbaar, als een klok gescheurd was werd ze gewoon omgesmolten en opnieuw gegoten. In de loop van de tijd werden de klokken wel groter, zoals de nog levende Lullus klok uit Bad Hersfeld uit het jaar 1038, die ongeveer 1000 kg weegt en een doorsnee heeft van 112 cm. Bovendien een mooi voorbeeld van het bijenkorfmodel.

Het beroep van klokkengieter was in de vroege middeleeuwen geen sinecure. Gieten van klokken gebeurde in de abdijen en zij signeerden hun klokken nooit. Langzaam maar zeker kwam het klokkengietersambacht in handen van leken en gieters stapten uit hun anonimiteit. Ze moesten immers zelf hun waar aan de man brengen en er was veel concurrentie. In de 14^e eeuw verschijnen de eerste namen van klokkengieters op de klokken.

Klokopschriften

De opschriften op de klokken vormen een rijke schat over de rol van de klokken in de maatschappij!
Enkele voorbeelden:

- VIVOS VOCO, MORTUOS PLANGO, FULGURA FRANGO
Ik roep de levenden, ik beweene de doden, ik breek de bliksem
- FULGURA FRANGO
Ik breek de bliksem
- PESTEM FUGO
Ik verjaag de pest
- LAUDO DEUM VERUM
Ik vereer de ware God
- FESTA DECORO
Ik luister feesten op
- PUCO CRUENTOS
Ik bedaar de wreedaards

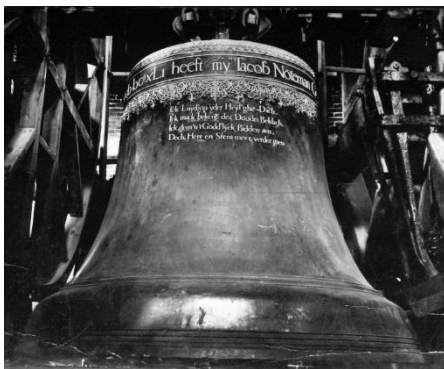
Het meest gebruikte klokopschrift in de 12^e tot de 14^e eeuw roept op tot vrede:

- O REX GLORI(A)E VENI CUM PACE
O glorierijke Koning breng ons vrede

In 1459 gaf het Antwerpse stadsbestuur de opdracht aan de Bosschenaren Jan en Willem Hoernken een nieuwe banklok te gieten met de naam; Gabriël. Deze woog 4840 kg. Op de flank staat o.m. te lezen:

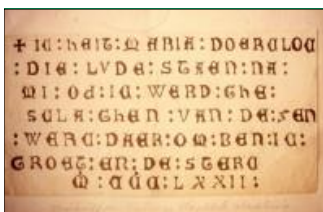
HAER GELUYT HOERT MEN IN ELCKE SYDE
SY CLEPT VAN BRANDE SY LUYT TEN STRYDE

Op de Bossche Noteman uit 1641 het volgende gedicht:

Ick Luÿd op ÿder Heÿl'ghe-Dach.
Ick maek bekent des Ick Doodts Beklach.
Ick drun'u 't Godd'l'ÿck Bidden aan,
Doch Hert en Stem moet verder gaen.

En op de uurklok van het Bossche stadhuis:

IC HEIT MARIA DOERCLOCK
DIE LUDE STAEN NA MI OP
IC WERD GESCLAGHEN VAN DESEN WERC
DAEROM BEN IC GROET ENDE STERC
MCCCLXXII

Klokkensagen

In de volksverbeelding in die tijd ontstonden natuurlijk veel sagen. De sagen over klokken hadden daarin een belangrijk aandeel! Omdat een klok niet in gebruik werd genomen voordat zij gewijd was, gaan volksverhalen vaak over niet gewijde klokken. Na de wijding beschouwde de kerk de klok dan ook als de stem van God. De duivel ontvoerde de klok uiteraard voordat zij gewijd was, of liet ze verdwijnen! In veel Nederlandse en Vlaamse dorpen zijn nog klokkensagen te vinden. De Franse Revolutie werd een belangrijke bron van klokkensagen. In het protestantse noorden stierf de klokkensage veelal uit, maar in het katholieke zuiden (incl. België) zijn nog volop sages over klokken.

Voorbeelden van klokkensagen

Sambeek

Het Duuvelsklökske van Sambeek

De Pastoor van Sambeek had vergeten de klok te zegenen. De duivel kreeg daar lucht van en nam de klok in bezit. In de kerstnacht begon de klok hels te kleppen. De pastoor verjoeg de duivel. Nog steeds kun je de klok van Sambeek in de kerstnacht horen luiden.

's-Hertogenbosch

Dichtbij de Bossche Sloot tussen Vlijmen en Engelen nabij het meer aan de Woerd, was ooit een heidense begraafplaats. Daar stond het Kasteel Bloemendaal, slechts wat steenbrokken waren er in 1840 van over. Niet ver daarvandaan ligt een visrijke diepe waterplas "Duuvelswiel" genaamd. De kasteelheer had eens een klok in de toren laten hangen, maar omdat deze niet gewijd was had de duivel er macht over en wierp haar in de wiel.

Beegden (Limburg)

De Breulkuil

In de tijd dat de duivel nog macht had over ongedoopte dingen werd in een dorp bij Beegden de klok "te vroeg" geluid. Dadelijk vloog de duivel brullend door de lucht, haalde de klok uit de toren en wierp ze in de moerassige poel in het lage weiland langs de weg van kasteel Horn naar Beegden. Deze poel heeft sedert voorval een naam: de Breul of "Breulkuil".

Wie in de kerstnacht een geldstuk midden in de kuil werpt, wekt de klok uit haar betovering en hoort haar duidelijk luiden.

Horst

De klokken van Horst

Een van de klokken was niet geldig gedoopt, er was een woordje overgeslagen bij de doop en niemand had daarop gelet. Alleen de duivel had er iets van vernomen.

In een stormachtige nacht kwam hij dan ook aangevlogen en sleepte de klok uit de toren. Daar het niet vlug genoeg ging naar zijn zin, rukt hij ook nog een hoek uit de toren mee. Toen sleurde hij de klok naar de Peel en slingerde ze in een van de moerassen.

Ze luidt er nog in de kerstnacht, maar de kerkganger die op haar geluid afgaat verdwaalt jammerlijk in het moeras.

Hilvarenbeek

Hertogin Johanna van Brabant kwam in 1390 vast te zitten in de modder bij Hilvarenbeek toen zij op weg was van Brussel naar 's-Hertogenbosch. De boeren trokken Johanna met haar rijtuig uit de modder los. Op deze plaats werd een houten kruis geplaatst en Johanna schonk een klok aan de kerk. Tot op de dag van vandaag wordt om 9 uur 's avonds dit klokje geluid. Op het Johannaklokje staat te lezen: "Lucas is mynen naem. Jaspar Moer maeckte My int jaer ons heeren MCCCCXXXVI (1536).

Slijk-Ewijk

Huis Loenen

Roofridder Egbert van Loenen hield op kerstavond een feestmaal. Ter verhoging Van de feestvreugde ging het gezelschap naar Herveld om de klok van de kerk te laten luiden. De klok was nog niet gewijd en bij de eerste toon werd de klok door de lucht gevoerd en viel boven op het kasteel, dat direct wegzonk in de bodem. Tegelijkertijd brak de dijk en alle feestvierders verdronken. Op de plek van het kasteel ligt nu de Zwarte Kuil. Op de bodem ligt de klok van Herveld, die soms op kerstnacht door de duivel wordt geluid.

Sens

Toen de Frankische koning Clotharius II de stad Sens belegerde, riep bisschop Lupus de bevolking samen door het luiden van de grote klok van de Sint-Stefanuskerk. Het overweldigende geluid van de klok schrikte het bezettingsleger af en joeg het op de vlucht. Uiteindelijk lukte het toch om de stad in te nemen. De koning was zeer onder de indruk van de aangename klank van de klok en nam ze mee naar Parijs. Na verhuisd te zijn had de klok haar aangename klank verloren, waarna ze werd teruggebracht naar Sens alwaar ze haar oorspronkelijke klankkwaliteit terugkreeg.

Noyon-Doornik

Sint Eloy, bisschop van Noyon-Doornik trof op een van zijn visitatiereizen een slechte priester aan. Eloy excommuniceerde hem en verbood hem nog kerkelijke diensten te verrichten. De priester wilde toch weer de klok luiden voor een dienst in de kerk, doch hoe hij ook probeerde, de klok gaf geen geluid. Pas nadat Eloy de priester vergeving had gegeven klonk de klok weer.

Het Solse Gat: een Veluwe legende

Een vreemde kuil midden in het bos...

Het klooster dat in het bos stond, had meerdere torens. Een gracht omringde het klooster, terwijl een brede weg de toegang vormde. De abt en de monniken die in het mooie klooster woonden, namen het vrome leven niet zo serieus. Met religieuze praktijken maakten ze korte metten. Liever verkochten ze hun ziel aan de duivel en leidden ze een leven dat lijnrecht tegenover de idealen van het christendom stond: ze zopen liters wijn, vraten zich vol tijdens de maaltijden en organiseerden bijeenkomsten met heksen en spoken, waarop ze de 'zwarte mis' lazen.

Ergens in de Middeleeuwen, een stormachtige avond tijdens Kerst maakte een einde aan de goddeloze uitpattingen in het bos. Omwonende bleven in hun huizen omdat het buiten zo tekeer ging. Plotseling hoorden ze een enorme blikseminslag. De volgende ochtend kwam een jongetje langs het terrein en ontdekte dat het complete klooster verdwenen was in een groot gat in het bos. Het enige dat nog te zien was, waren enkele ontwortelde bomen rond het terrein en het klinkerpad dat de toegangsweg naar de poort van het klooster vormde.

Met het verdwijnen van het klooster keerde de rust in het bos echter nog niet terug. Regelmatig klonken er om twaalf uur in de nacht rond het Solse Gat vreemde, enge geluiden. Geluid dat leek op het luiden van de kloosterklokken. Eerst klonk het zacht, maar het volume zwelde doorgaans aan tot een angstig en imponerend geluid. Op dat moment werden de geesten van de monniken wakker. In een droevige stoet liepen de geesten vervolgens door het bos, terwijl ze klaagden over hun lot. Ze liepen rondjes om het Solse Gat heen, dat een blauwe gloed uitstraalde. Vervolgens zweefden de geesten onrustig rond en voegden zich opnieuw in een rij om het ritueel te herhalen. Dit ging altijd zo door totdat het daglicht aanbrak. Pas dan keerde de rust rond het Solse Gat weer terug...

Utrecht

Bekend door zijn missionisering onder de Friezen is Bonifatius, die in 754 bij Dokkum wordt vermoord. Het Stoffelijk overschot werd overgebracht naar Utrecht. Bonifatius was echter ook bisschop van Mainz geweest en hij wenste in het door hem gestichte klooster in Fulda begraven te worden. Afgezanten van de bisschop van Mainz kwamen naar Utrecht om het stoffelijk overschot van Bonifatius op te halen. De Utrechters waren het daar niet mee eens, want hij was toch vooral ook apostel der Friezen geweest? Er ontstond een flinke ruzie. Plotseling echter klonk de klok, zonder dat iemand deze had aangeraakt. De Utrechters schrokken daar zo van dat zij in dat klokkenteken alleen maar Gods wil konden zien en gaven toe aan de eisen van de afgezanten uit Mainz.

Veldhoven

Richting Knegsel ligt de 'klokkenkuil', waarin lang geleden een klok is verzonken. In de kerstnacht om twaalf uur laat de klok één enkele slag horen.

Sint Michielsgestel

In het gehucht Ruimel in een voormalig ven, werd een klok geworpen, die nog altijd in de kerstnacht twaalf uur slaat.

Eveneens in Ruimel ligt de Kapelberg. Van de S.t Wilbertskapel werd eens een klok weggevoerd door een hevige rukwind. De klok is alleen nog te horen in de kerstnacht.

Budel

Toen de kerk in Budel naar de hervormden overging brak één van de vijf klokken uit de toren los en zweefde weg tot boven de 'Kattenkuil'. Deze klok zou nog in de kerstnacht luiden.

Bergeyk

In het onpeilbaar diepe Fresseven ligt een torenklok verzonken die in de kerstnacht luidt.

Riel

In het midden van het moeras de 'Oude Lei', tussen het Hoefke en de Alphense Hoef ligt de 'Duivelsput'. In de Kerstnacht om twaalf uur luidt daar de klok.

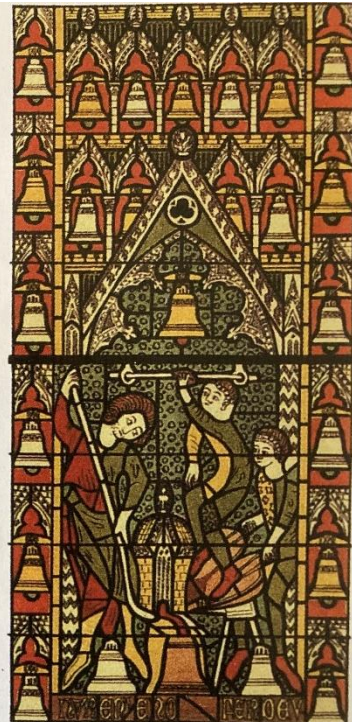
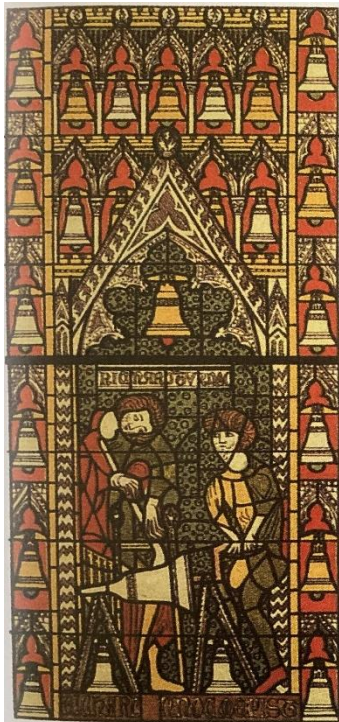
2- ONTWIKKELING EN GEBRUIK VAN KLOKKEN

De luidklok was een belangrijk communicatiemiddel en het is ook logisch dat de stedelijke overheden daar ook gebruik van gingen maken voor aankondigingen van activiteiten.

Vanaf de tiende eeuw worden klokken groter met het oog op een groter klankvolume, het *bijenkorfmodel* vond ingang. In de twaalfde eeuw ontstond het *suikerbroodmodel* of *punthoedmodel*. Ze produceerden eerder geluid dan klank. Het signaal was de enige doelstelling. In de loop van de veertiende eeuw ontwikkelde zich het *gotische* model, het model dat wij nu nog kennen, de klokken werden groter en dikker en hadden een veel betere klankkwaliteit. Grotere kerkklokken geheel uit brons gegoten, ontstonden in de elfde eeuw in west Europa. Tussen de elfde en vijftiende eeuw ontstond het gebruik van driemaal daags het angelus luiden. De magische krachten die de Christelijke kerk toeschreef aan de luidklokken werd door de Lutherse en Calvinistische kerkhervormers als primitief bijgeloof gezien. Toch zijn ook in deze hervormingsgezinde stromingen de luidklokken als communicatiemiddel gebleven.

Klok Heusden 1334

Glasramen in de Kathedraal van York (ca 1400). Het linker raam toont het vormen van een klok, het middelste geeft de wijding door de bisschop weer. Op het rechterraam duwt de gietster de prop uit de smeltoven, waarna de klok wordt gegoten.

Naarmate de stedelijke organisatie complexer werd, zijn er ook klokken van de stedelijke overheden geplaatst in kerktorens en in burgerlijke torens of belforten. Deze belforten combineerden vaak verschillende functies zoals vergaderruimte, gevangenis, bewaarplaats van oorkonden, uitkijktoren voor de stadswacht, uurwerktoren en klokkentoren. Kloksignalen regelden de dagelijkse activiteiten in de stad zoals het openen en sluiten van de stadspoorten, begin en einde van de werktijden, het doven van vuren en het staken van activiteiten buitenshuis bij het begin van de nacht. Naarmate de activiteiten complexer werden kregen ook gildes het recht om hun eigen klok te luiden ter afbakening van hun werktijden. De slaapklok waarschuwde de herbergiers dat het schenken van wijn of het tappen van bier gestaakt moest worden.

In Antwerpen werd de poortklok de diefklok genoemd, het signaal voor de dieven om de stad te verlaten nu het nog net kon.

Naast de wederkerende luidactiviteiten werden er ook klokken geluid bij bijzondere gebeurtenissen. De belangrijkste klok hiervoor was de banklok, het recht van het stadsbestuur om de bevolking samen te roepen. De stem van de burgerlijke machthebbers. De banklok riep de burgers b.v. op zich te verweren tegen een dreigende vijand (stormklok of alarmklok genoemd), of om een brand te blussen (brandklok).

Bij grote gebeurtenissen zoals bij de Blijde Inkomste van de vorst, het overlijden van de vorst, bij een belangrijke geboorte of bij een militaire overwinning, werden alle klokken zowel kerkelijke als burgerlijke geluid. Soms duurde dat dagen of weken.

Voor- en achterzijde van de banklok, gegoten door Steven Butendiic in 1471

Bankklokken kregen soms de meest merkwaardige namen zoals de Antwerpse klok uit 1316, die de naam Orida -de gruwelijke-droeg. In Hoei en Abbeville heette de klok Hideuse, hetgeen eveneens de gruwelijke betekende. De namen sloegen niet op hun objectieve eigenschap van de klank, maar op de functie van de klok.

De banklok is in Utrecht is nog steeds aanwezig in de toren van de Buurkerk (tegenwoordig is in deze kerk het Museum van Speeldoos tot Pierement gehuisvest). Deze klok, gegoten door

Steven Butendiic in 1471, weegt 2600 kg en wordt tegenwoordig geluid op zaterdag om 17.00 uur om het einde van de werkweek aan te geven.

De Buurtoeren nam in het middeleeuwse Utrecht een belangrijke plaats in. In deze toren hing een ongewijde klok, die niet aan de kerk, maar aan de stad toebehoorde. Het was deze klok, de Banklok, die de burgerij tezamen riep wanneer er door de gemeentelijke overheid nieuwe besluiten werden afgekondigd, vonnissen werden bekend gemaakt, namen van nieuwe poorters werden afgelezen en veroordeelden uit de stad werden gebannen.

Op de kroonarmen van de banklok zijn boeventronies geplaatst.

Op de klok de tekst:

Vox ego sum christi prohibens qd non posuisti tollere que scisti tua non fore cur rapuisti hinc tibi pena gravis reboo justisqz suavis anno dni m cccc lxxxi

*Recht te doen. Daer op rest coen dat niit te laten *het sterket die goei. die quaei neemt hoei. ende moet hem zaten + sweer van denmerken heeft mi doen maken* steven butendiic*

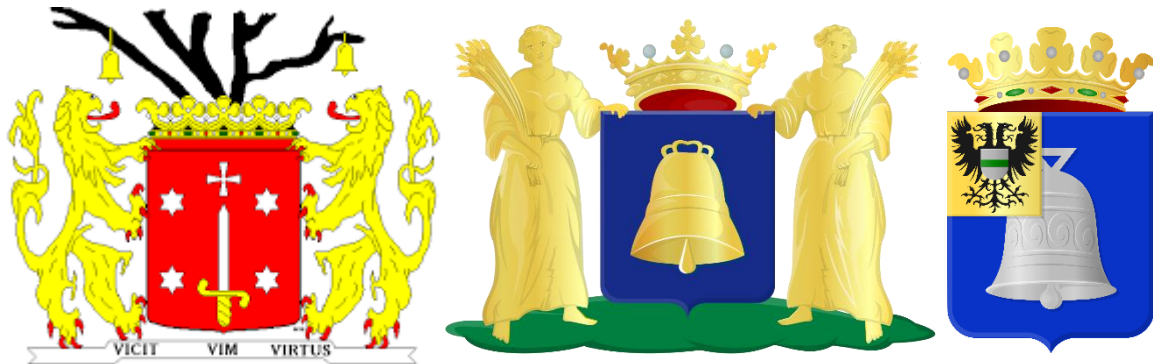
Vertaald: Ik ben de stem van Christus die je verbiedt te nemen wat niet van jou is. Waarom heb je geroofd datgene waarvan je wist dat het niet van jou was. Daarom luid ik als een straf, zwaar voor jou, maar aangenaam voor de rechtvaardigen. In het jaar des Heren 1471.

Er is moed voor nodig om recht te doen, het sterkte de goeden, de booswichten moeten op hun hoede zijn en moeten zich koest houden+ Sweer van Denemarken heeft mij laten maken door Steven Butendiic.

In 1664 kwamen in Montenaken in Belgisch Limburg enkele mannen uit de vroegmis en hadden zonder toestemming de grote klok geluid en dat gaf veel commotie! De schuldigen dienden daarom “binnen de dry daghen ter clocke geleid worden”, d.w.z. binnen drie dagen voor het gerecht gebracht worden.

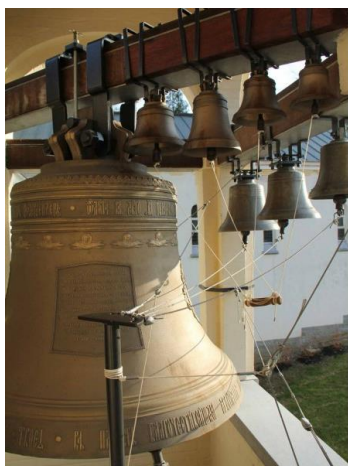
Ter clocke brengen betekent dus iemand voor het gerecht dagen.

In sommige steden komt de klok zelfs voor in het stadswapen zoals in resp. Haarlem, Franeker, Haren (Gr) en Pekela.

3- SPELEN OP/MET KLOKKEN

Beieren

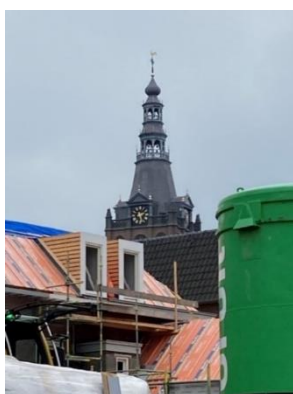
Klokken konden ook op een speelsere manier gebruikt worden middels draden aan handen en voeten waardoor er gebeierd kon worden op

stilstaande klokken, zoals in de abdij van Chèvetogne in de provincie Namen in België. Op klokken beieren komt nog voor in het Rijnland, Wallis, Valencia, Zuid Frankrijk, Kroatië, Slovenië, Griekenland, Rusland, Zweden en Denemarken.

Op hogere kerkelijke feestdagen en tijdens processies werd er druk gebeierd, zo ook in 's-Hertogenbosch. In de annalen van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap wordt diverse malen een beierman vermeld, zoals in 1425/26 toen een zekere Alart "metten clocken speelde" en enkele jaren later wordt er gebeierd "des nachts doen men ons Vrou droech". Later wordt een zekere "Henneken metten clocken" genoemd. Ook in Utrecht wordt nog gebeierd op de klokken van de Buurtoren op Sint Maartensdag (11 november) en op Open Monumentendag geeft het Utrechts Klokkenluidersgilde demonstraties in het beieren bij de Dom.

Voorslag

In de 14e eeuw worden uurwerken in torens verbonden om middels een hamer de uren te slaan; de

bevolking werd opmerkzaam gemaakt op de uurslag door vooraf hieraan enkele kleine klokken via een automatisch spel te laten horen. Ook in de Lage Landen gebeurde dat vanaf de 14^e eeuw. Het uurwerk zette op het juiste moment een metalen cilinder in beweging, waaruit vaste, vanaf ongeveer 1530 verplaatsbare pennen staken. Een metalen draadverbinding bracht dan een hamer aan de buitenkant van de klok in beweging die bij het terugvallen van die hamer werd aangeslagen.

Willem en Jaspar Moer leverden in 1503 een muzikale voorslag van 5 klokjes voor de Norbertijner Abdij in Averbode.

De Sint Janskathedraal in 's-Hertogenbosch heeft nog steeds een, weliswaar moderne, voorslag die dateert van 1979 en bestaat uit 8

klokken, gehangen in de onderste lantaarn van de toren. In de bovenste lantaarn hang nog een klok, de Angelusklok. Deze voorslag speelt 7 ½ minuten voor het hele uur; in 's-Hertogenbosch genaamd: "De klik veur d'n bult".

Daarnaast fungeert de beiaard elk kwartier als voorslag, middels 4 melodieën op de in 1872 geplaatste speeltrommel.

De meest bekende voorslag is die van de Big Ben in Londen uit de 19^e eeuw.

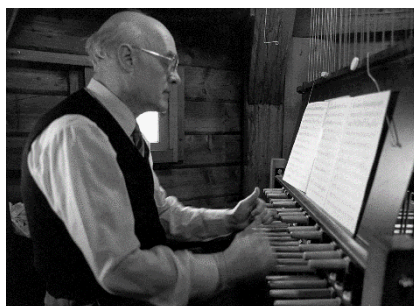

Beiaard

Jacob van Eyck(I) en Gebr. Hemony

In de loop van de zestiende eeuw en vooral in de zeventiende eeuw kwam er steeds meer aandacht voor de klokkenspelen. Ze groeiden uit tot volwaardige instrumenten bespeeld door de beiaardier. Er komt veel aandacht voort de toonzuiverheid van de klokken in de beiaard. De blinde Utrechtse stadsbeiaardier Jacob van Eyck, mogelijk geboren in Heusden of 's-Hertogenbosch, ontdekte samen met de gebr. Hemony, klok- en geschutgieters, hoe de toon van een klok gestemd kon worden. Hemony goot de klokken iets dikker dan noodzakelijk. Na het gieten werd de klok op een draaibank geplaatst, waarna het stemmen van de klok plaatsvond door op de juiste plaatsen de juiste hoeveelheden uit te draaien. In 1644 goten zij de eerste gestemde beiaard voor de stad Zutphen. De halfuurslagklok van de Sint Janstoren is een klok uit deze niet meer bestaande beiaard. Hemony werd zeer vermaard en elke zichzelf respecterende stad schafte een kleine of grotere beiaard aan van Hemony. Zo ook de Bossche stadhuisbeiaard uit 1649.

De dynastie Van Balkom, beiaardiers van 's-Hertogenbosch sedert 1915. Resp. Toon van Balkom, zoon Sjef van Balkom en kleinzoon Joost van Balkom. Toon is aan het werk, midden in de zomer en speelt hier in zijn onderbroek! Toon van Balkom wist in de twintiger jaren van de 20^e eeuw de zomeravondbespelingen tot een begrip in heel Nederland te maken

In 's-Hertogenbosch fungeert de 5750 kg zware Noteman naast de functie beiaardklok nog als uurslagklok en als luidklok (o.a. doodsklok).

Vanaf de zestiende eeuw komen er complete beiaards, bediend met een klavier. De beiaard komt vooral tot ontwikkeling in de rijke steden van Brabant, Vlaanderen en Holland. Brussel bezat op enig ogenblik negen klokkenspellen, Gent had er ooit elf en Valenciennes heeft er zelfs twaalf gehad.

Door Willem en Jaspas Moer wordt in 1505 een spelwerk geleverd van 14 klokken en schellen aan de Bossche Sint Jan en in 1551/1553 werd een klokkenspel geleverd van 18 klokken door Jan Moer, de zoon van

Jaspas. In 1642 leverde Jacob Noteman uit Leeuwarden 10 klokken aan de Sint Jan in 1647 aangevuld

met klokken door Van Spraeckel uit Zutphen. Samen met de zestiende-eeuwse nog overgebleven klokken telde de beiaard toen 26 klokken.

Jacob van Eyck werd 1621 “clocksteller” in Heusden. Hij was belast met het versteken van de speeltrommel. Daarnaast ontwikkelde hij zich tot een succesvol musicus en beiaardinrichter: de klokken op de juiste wijze in de toren hangen en met goede draadverbindingen tussen klepel en klavier en vooral een goede bespeelbaarheid van de beiaard als geheel. Reeds in 1624 kreeg hij opdracht om in Utrecht de beiaard op de Dom beter in te richten, waarmee hij veel eer inlegde. In 1625 ging hij op de klokken van de Dom spelen en even later werd hij ook beiaardier van de Janskerk. Jacob van Eyck heeft in 1641/2 het klokkenspel van Noteman ingericht en gestemd in de toren van de Sint Jan. Hij was overigens bekend in 's-Hertogenbosch, want hij had ook het orgel gekeurd. Bij de benoeming van een nieuwe organist/beiaardier was hij eveneens betrokken.

Mechelen kende vanaf eind negentiende eeuw een beiaardopleving onder Vader Adolf en zoon Jef Denijn. Voor de Mechelse beiaardconcerten van Jef Denijn begin twintigste eeuw, werden speciale treinen en extra bussen ingezet!

Er werd zelfs drie keer per week op de beiaard van de Sint Romboutstoren geconcentreerd:

's Zaterdag voor de boeren
's Maandag voor de heeren
En 's Zondag voor de hoeren
Die met de heeren verkeerden.

Change ringing

Change ringers aan het werk

Change ringing klokken Perth (Australië).

In Groot Britannië wordt al sedert de vijftiende eeuw een andere manier van luiden of spelen met klokken toegepast.

Change-Ringing, In Nederland werd deze manier van klokluiden in 1971 geïntroduceerd. In Geldrop, in één van de torens van de Sint Brigidakerk is het Geldropse wisselluidersgilde al een behoorlijk aantal jaren jaar actief. Echter hier worden de touwen verbonden aan het klavier van de beiaardklokken waardoor middels een korte ruk aan het touw de klokken tot klinken worden gebracht.

Dordrecht bezit als enige stad op het vasteland van Europa een originele Change-ringing installatie. klokluiden, waarbij de klokken 360 graden worden gedraaid en in een wisselende volgorde door een geoefende groep wisselluiders tot klinken worden gebracht.

4- KLOKKEN LUIDEN MET VLIEGENDE EN VALLENDE KLEPEL

De luidklok klinkt doordat de hele klok om een as draait. Deze as brengt men in beweging met behulp van het *klokkenwiel*, ook wel *luidwiel* genoemd. Dit wordt tegenwoordig vaak met een motor gedaan, maar klokkenluiders kunnen het ook met een touw of met de hand doen.

Het luiden van een klok met de hand is een vak apart! De regelmaat van het touw trekken is zeer belangrijk om een juiste aanslag op de klok te krijgen! Stropdassen zijn uit den boze! Dat ding zal maar om het touw slaan en je mee de hoogte in trekken! Je zou je letterlijk op kunnen hangen! Duidelijke regels en de juiste discipline zijn een uitdrukkelijke voorwaarde. Als er een vol klokgelui klinkt, moet je aan de trilling van het touw voelen of jouw klepel de klok raakt. Er is een kakafonie aan geluiden, dus je moet het voelen. Overigens is het absoluut *not done* om met je voeten van de vloer te gaan. Dan word je meegetrokken en klap je met je hoofd tegen het plafond. Dat is niet fijn.”

Rechte luidas, vliegende klepel

De klok hangt aan een rechte as die boven de klok zit. Het gehele gewicht van de klok hangt onder het draaipunt van de as. Dit is voor Nederlandse klokken de historisch juiste ophanging. Vóór de Tweede Wereldoorlog hingen (op een enkele uitzondering na) alle klokken aan rechte assen. Na de oorlog werden klokken in krukassen gehangen om het luiden lichter te maken. Dit is in Nederland massaal toegepast. De luidklokken van de Dom in Utrecht, 13 klokken met een totaal gewicht 32 ton, worden met de hand geluid en

hangen aan rechte luidassen.

Ook de 24 ton wegende Sint-Pietersklok in de Dom van Keulen hangt aan een rechte as. De klok draait tot de hoogte van de as en de klepel vliegt tegen de slagrand aan de bovenkant wat resulteert in maximale klankrijkdom en een lage belasting voor de luidklok zelf. Deze manier van ophanging is standaard in Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk, Liechtenstein, Tsjechië, Luxemburg en Frankrijk.

Gekrukte luidas, vallende klepel

De klok is ingewerkt in de as, de zogenaamde krukas; het gewicht is verdeeld in circa $\frac{2}{3}$ klokgewicht onder het draaipunt en $\frac{1}{3}$ klokgewicht boven het draaipunt. Hierdoor dient het gedeelte wat zich boven het draaipunt bevindt als een soort contragewicht. Het luidtempo is minder snel dan bij de rechteas techniek; de klok kantelt en de klepel valt (beter gezegd botst) tegen de slagrand aan de onderkant. Dit resulteert in hoge reactiekrachten op de klok, wat uiteindelijk kan resulteren in het scheuren van de klok. Ook wordt de klok belast door inwendige krachten doordat de klok zelf een gedeelte van haar eigen gewicht moet dragen tijdens het luiden. De klankrijkdom van een luidende klok aan een krukas is beduidend slechter dan een klok aan een rechte as. Het voordeel van dit systeem is dat de klokkenluider minder kracht hoeft te zetten om de

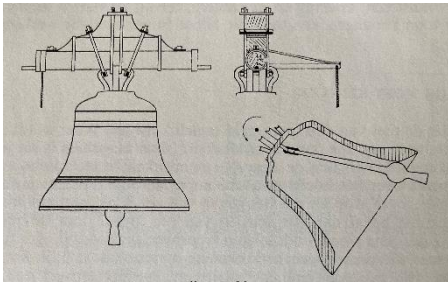
klok in beweging te brengen. Deze techniek is in Nederland het meest toegepast, echter door de

nadelige effecten van dit systeem op de klok, vanwege een hoge slijtage, worden vooral de historische, maar ook niet historische luidklokken weer omgehangen aan een rechte luidas. Na de Tweede Wereldoorlog zijn de weinige teruggekeerde klokken, die in 1943 bij de klokkenroof waren meegenomen, voor het overgrote deel aan deze krukassen komen te hangen.

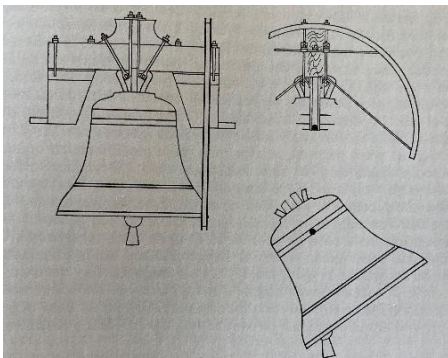
Bim-bam effect

Bij een vliegende klepel wordt de klok veel hoger opgeluid dan bij een vallende klepel. De luisteraar zal in het eerste geval meer de ervaring hebben van een luidende klok dan in het laatste. Is de monding naar hem toe gericht zal hij een hoger klinkende klankkleur horen (bim) dan wanneer de klok van hem afgericht is (bam). Dit verschijnsel wordt ook wel het mondingeffect genoemd.

Bij een vallende klepel wordt de klok minder hoog opgeluid en zal het bim-bam effect minder geprononceerd zijn dan bij een vliegende klepel.

Rechte luidas met hefboom zoals die in de 16^e eeuw gebruikelijk was. Het hele gewicht van de klok hangt onder de draainingsas. Het luiden vergt naar verhouding veel inspanning en de reactiekrachten op de toren zijn groot. Voordeel is wel dat de klok mooier klinkt. Doordat de klok hoog wordt opgeluid en de klepel “vliegend” is wordt de klok krachtig en dynamisch aangeslagen.

Krukluidas met luidwiel zoals die vooral in de 19^e eeuw gebruikelijk was. Niet het hele gewicht van de klok hangt onder de draaiingsas. Het luiden vergt weinig inspanning en de reactiekrachten op de toren zijn veel minder. Nadeel is dat de klok veel minder hoog wordt opgeluid en er een “vallende” klepel ontstaat. Als de klokhaar uiterste positie heeft bereikt zal de klepel weinig soepel en veerkrachtig op de slagring vallen. Er ontstaat een enigszins geremd geluid.

4- VERNIETIGING TIJDENS OORLOGEN

Een gebruik dat al eeuwen geleden werd toegepast. Niet zo verwonderlijk overigens dat klokken werden gevorderd. Voor oorlogen had men uiteraard kanonnen nodig, die ook van brons werden gegoten. Sinds de vijftiende eeuw, toen kanonnen in gebruik kwamen, kwamen klokkenvorderingen regelmatig voor. Klokkenbrons was niet zondermeer bruikbaar, daar het tin gehalte te hoog was. Voor kanonnen moest dit gehalte van ca 20% naar 10% worden teruggebracht.

Enkele bekende klokkenvorderingen in de geschiedenis zijn:

Karel de Stoute liet eind vijftiende eeuw de klokken van Bourgondië en de Elzas in beslag nemen om er kanonnen van te maken.

In de Tachtigjarige Oorlog werden door zowel de Spanjaarden als de Geuzen op grote schaal klokken in beslag genomen.

Ook rond 1795, de Franse tijd, werden er veel klokken geroofd, vooral in de Zuidelijke Nederlanden en uiteraard in Frankrijk zelf. Klokkenbrons was, niet alleen geschikt als grondstof voor kanonnen, maar uitermate geschikt, na toevoeging van koper, om er ca 300 miljoen Franse munten van te slaan.

De klokkenroof werd door de Frans overheid op methodische wijze georganiseerd. In totaal zijn ca 100.00 klokken in Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden vernield. In de Noordelijke Nederlanden zijn geen klokken geofferd voor de Franse oorlogsindustrie. Nadat de Noordelijke Nederlanden Frans grondgebied werden had Napoleon een overeenkomst met het Vaticaan gesloten om de jacht op klokken stil te leggen.

Nederland was in de Eerste Wereldoorlog neutraal, maar in België en Duitsland werden klokken op grote schaal omgesmolten.

De meest tot de verbeelding sprekende klokkenroof is die van de Tweede Wereldoorlog, brons wordt dan niet meer gebruikt voor kanonnen, maar is wel zeer belangrijk voor de oorlogsindustrie.

In Nederland is 55 %, in België 57% en in Duitsland zelfs 74% van de klokken in de smeltovens verdwenen. Het Rijksbureau voor de Monumentenzorg had in 1937 aan de Nederlandse Klokken- en Orgelraad gevraagd om lijsten samen te stellen van de aanwezige klokken en beiaarden zodat de historische waarde bepaald kon worden.

Uiteindelijk resulteerde dat in het behoud van 570 z.g. M (monumentaal) klokken en van 52 beiaarden. De andere klokken werden onderverdeeld in A, B en C exemplaren. A, de jongste en C de oudste exemplaren zodat de oudste zo lang mogelijk behouden konden worden.

Anderzijds gebeurde het ook in vreedstijd dat geschut werden omgesmolten om klokken te gieten. Enkele aansprekende voorbeelden:

Pummerin St Stephansdom Wenen

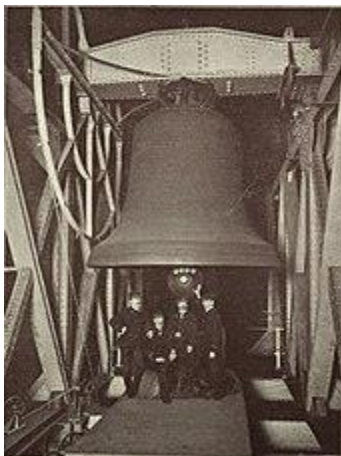
De oorspronkelijke klok werd gegoten in 1705 en had een diameter van 3,16 meter en woog 22.512 kilo. Hiervoor werden meer dan 200 kanonnen gebruikt die buitgemaakt waren op de Moslims tijdens het beleg van Wenen in 1683.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog ging de klok verloren tijdens een brand.

In 1951 werd er een nieuwe Pummerin gegoten, die in 1952 in de noordelijke toren van de Stephansdom werd gehangen. De klok weegt 21.383 kilogram en is daarmee niet alleen de

grootste klok van de Stephansdom zelf, maar ook van Oostenrijk. De restanten van de oude Pummerin werden hiervoor gebruikt met aanvulling van enkele Turkse kanonnen uit een museum.

Kaiserglocke Dom van Keulen

De voorganger van de “Dicker Pitter”, een klok van ca 24.000 kg uit 1923, was de “Kaiserglocke” uit 1874, die 27.180 kg woog.

Opdrachtgever was Kaiser Wilhelm I. Uit in beslag genomen Franse bronzen kanonnen van de Frans Duitse oorlog in 1870 is deze klok gegoten.

De klok werd echter pas gewijd in 1887. Achtergrond was de Duitse “Kulturkampf” een conflict tussen het Duitse Keizerrijk en de Katholieke kerk van Rome. In 1887 werd het conflict bijgelegd.

De vertaalde tekst op deze klok:

Wilhelm , de meest serene Duitse keizer en koning van Pruisen, ter vrome herinnering aan de hemelse hulp die hem werd verleend bij het zo gelukkige verloop en de beëindiging van de recente Franse oorlog, na het herstel van het Duitse rijk door buitgemaakte artillerie stukken

met een gewicht van 50.000 pond gaven opdracht om een klok te gieten, die zou worden opgehangen aan deze prachtige kerk, die eindelijk zijn voltooiing naderde.

In overeenstemming met zo'n vrome wil van de zegevierende prins, liet de vereniging die werd opgericht om deze kathedraal te voltooien, deze bouwen onder de Romeinse paus Pius IX. en de aartsbisschop van Keulen , Paul Melchers , in het jaar van onze Heer 1874.

In de loop van 1918 wordt de klok in stukken gezaagd en opgeofferd aan de oorlogsindustrie van Wereldoorlog I.

Sint Pietersklok Dom van Keulen, opvolger van de Kaiserglocke.

In de volksmond *Dicker Pitter* of (in het Keuls) *Decke Pitter* genoemd, is de grootste luidklok van de Dom van Keulen. De klok is de opvolger van de Kaiserglocke voornoemd en in 1923 gegoten.

De klok, vernoemd naar Petrus, weegt 24 ton. Het is daarmee de grootste klok van de Dom van Keulen. De klok wordt met een rechte as met vliegende klepel aangeslagen, wat wil zeggen dat de opzweepende klepel tegen de bovenkant van de mantel slaat in plaats van neervalt op de slagrand aan de onderkant. De klok luidt solo bij christelijke feestdagen, bij pausverkiezingen en de eerste mis of dood van de Aartsbisschop van Keulen. De klok luidt echter in de meeste gevallen als eerste, waarna de andere klokken volgen.

Op "Der dicke Pitter", de Petersklok staat o.a. de volgende spreuk:

*St. Peter bin ich genannt
schütze das deutsche Land.
Geboren aus deutschen Leid
ruf ich zur Einigkeit.*

5- KLOKKENGIETERS UIT DE "BOSSCHE SCHOOL" 1367-1565

In het laatste kwart van de veertiende eeuw blijken er in 's-Hertogenbosch en omstreken een aantal klokkengieters gevestigd te zijn. De reeks Bossche klokkengieters begint met Willem de Buscoducis en eindigt met het overlijden van Jan Moer, of Moor in het derde kwart van de zestiende eeuw.

In de vijftiende eeuw kunnen we in voor het huidige Nederlandse grondgebied drie centra onderscheiden. Naast 's-Hertogenbosch zijn dat Venlo en Utrecht. Aan het eind van de vijftiende eeuw wordt Kampen een belangrijke klokkengietersstad. (Geert van Wou).

De twee belangrijkste klokkengietcentra in het hertogdom Brabant in de vijftiende en zestiende eeuw zijn Mechelen en 's-Hertogenbosch, steden waar men ook het gietersvak kon leren.

De "Bossche" klokkengieters tussen 1367 en 1565 hebben klokken gegoten voor het huidige midden en zuid Nederland, België, Noord Frankrijk en voor Duitsland (het gebied tussen Kleef en Keulen, alsmede voor Brandenburg) en zelfs voor Gdansk in Polen. Heel vaak werd een klok gegoten op locatie. Het vervoer van vooral grote klokken van duizenden kilo's was een grootschalige onderneming. Vandaar dat meestal ter plaatse de klok gegoten werd. Vandaag de dag zijn er nog ca 115 klokken van deze Bossche gieters aanwezig en meestal worden ze nog gebruikt ook! Helaas zijn er nog veel meer klokken verdwenen door klokkenvorderingen in oorlogstijd voor oorlogsmateriaal zoals kanonnen. Klokken zijn van brons (80 % koper en 20% tin) en kanonnen eveneens.

Klokkengieters waren meestal ook geschutgieters! Immers in oorlogstijd werden klokken vaak omgesmolten om er oorlogstuig van te maken. Opvallend hierbij is wel dat de Bossche klokkengieters nooit kanonnen hebben gegoten!

In een bijlage 4 overzicht een lijst met getraceerde klokken van Bossche gieters. Opvallend daarbij is dat er nogal wat zware klokken zijn gegoten, zoals voor Keulen, Maastricht, Antwerpen, Den Haag, Amsterdam en Arnhem.

Kaart met overzicht nog aanwezige klokken van Bossche klokkengieters

Willem Clockgieter de Buscoducis

Ook genaamd Willem van Helmont, alias van Vechel.

Hij wordt namelijk in 1369 genoemd in een Bossche schepenprotocol, tezamen met zijn zonen Willem en Jacob van Vechel. Hij is overleden tussen 1383 en 1385. Hij heeft klokken gegoten voor de Viktors Dom van Xanten, Duitsland. Later giet hij nogmaals klokken voor Xanten samen met zijn zoon Willem. In 1373 giet hij een klok voor Buggenum. Ook deze klok is verloren gegaan en wel in 1944.

Diameter van de klok was 120 cm en het gewicht 1070 kg. Het opschrift luidde:

Jhesus n r i anno dni m ccc lxxiii in die gereonis fec mgr ws de busko ducis i hoe b m v i aldegund

Jacobus van Belmont

Ook van Vechel genaamd.

Zijn oudst bekende en nog steeds in gebruik zijnde klok hangt in het luidhuis bij de Hofkerk in Bergeyk uit 1367.

Bergeyk luidhuis bij Hofkerk

Kloknaam: Katherina
Klokgieter: Jacobus van Belmont, 1367
Doorsnee: 105 cm
Gewicht: 670 kg
Opschrift:
*VOCOR KATHERINA
ME FECIT
JACOBUS DE HELMONT
M CCC LXVII*

Het luidhuis uit de zeventiende eeuw is het enig overgebleven exemplaar in Zuid Nederland. Er zijn er meer geweest: Strijp, Westerhoven, Dommelen, Stratum, Knegsel, Zeelst, Someren. Helaas afgebroken in de negentiende en twintigste eeuw. De meeste van deze klokhuizen zijn gebouwd bij kerken die nooit een toren hebben gekend, hetgeen geen teken van welvaart was.

Naar verluidt werd de klok eeuwen achtereen elke avond om negen uur geluid. Aan de oorsprong hiervan ligt, zo gaat het verhaal, een fundatie van een vermogend man die verdwaald was in een moeras bij de grens tussen Bergeyk en Neerpelt. Door het klokgeluid kon de man zijn weg vinden. In 1830 is hier een eind aangemaakt bij het uitbreken van de Belgische opstand.

Aalburg, Oude Kerk

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Jacobus van Belmont (toegeschreven), 1368
Doorsnee: 90 cm
Gewicht: 495 kg
Opschrift: *MARIA M CCCLX END VIII*

's-Hertogenbosch stadhuis

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Jacobus van
van Belmont
(toegeschreven), 1372
Doorsnee:
Gewicht:

Deze klok, die de hele uren slaat, kent geen klepel. Middels een hamer aan de buitenzijde wordt de klok tot klinken gebracht. In de 14^e eeuw ontstaat een rechtstreekse verbinding van het uurwerkmechanisme met de uurklok. Belangrijk was een stevige constructie om elk uur een oplopend aantal slagen te geven op de uurklok.

In de tweede helft van de 14^e eeuw werden op vele stadstorens uurwerken geplaatst. Hierdoor deed de uurklok zijn intrede. Een ingenieuze constructie gaf via een hamer een slag tegen de buitenkant van de klok. Meestal was dit torenuurwerk hoorbaar in de hele stad of dorp. Soms werd voor dit doel een speciale uurklok gegoten zoals in het Bossche stadhuis in 1372, die nog steeds als zodanig fungeert. Mogelijk is dit de oudste uurslagklok van Nederland, West Europa, die nog in functie is sinds de begintijd. In de Katherdraal van Beauvais hangt een uurslagklok uit 1303, maar deze is niet bedoeld als uurslagklok voor het openbare leven. (zie noot 56, pag 26, van De Kamper Klokgieters, van C.N. Fehrmann uit 1967).

Venlo

Kloknaam: Martinus
Klokgieter: Jacobus van Belmont (toegeschreven) 1373
Doorsnee: 136 cm
Gewicht: 1540 kg
Opschrift: *Martinus laudo deo dignum floer funis perdo malignum belli do dignumque pacis juvo venle benignum anno domini mcccclxxiii*
Vertaald: Ik Martinus prijs wat God waardig is beween de dood richt ten gronde het kwaadaardige van de oorlog en geef het waardige van de vrede ik bewonder datgene wat goed is voor venlo.

Afkomstig uit Sint Martinus kerk in Venlo. De toren van de kerk werd verwoest in 1945, maar de klok bleef gespaard.

Jan van Vechel

Heeft klokken gegoten voor Kalkar in Duitsland in 1374. Van hem is geen werk bewaard gebleven.

Willem van Helmont

Geen werk bewaard gebleven.

Willem van Vechel

Zoon van Jan Van Vechel. Geen werk bewaard gebleven. Willem van Veghel heeft in 1408 de Grimme klok voor de Sint Jan gegoten, die in 1462 door Gobel Moer wordt vergoten in de Sint Jansklok.

Arnoldus de Gravia

Ook genaamd Arnt Wiggerssoen

Behoorde tot het Bossche klokkengieterscentrum. Hij was getrouwd met Lijsbeth van Vechel, zuster van de klokkengieters Jacob van Belmont en Willem en Jan van Vechel. Van Arnoldus de Gravia kennen wij twee klokken uit 1399 in Maasbree en Megen, alsook een klok uit 1396 in Kleef (Duitsland).

Megen Sint Servatiuskerk

Kloknaam: Katherina

Klokgieter: Arnoldus de Gravia, 1399

Doorsnee: 92 cm

Gewicht: 600 kg

Opschrift: *vocor katherina et facta sum per magistrum de gravia anno domini M ccc xcix mense augusti*

Vertaald: Ik heet Katherina en ik ben gemaakt door meester Arnoldus de Grave in het jaar des heren 1399 in de maand augustus.

Maasbree, H. Aldegundiskerk

Kloknaam: Aldegundis

Klokgieter: Arnoldus de Gravia, 1399

Doorsnee: 81 cm

Gewicht: 335 kg

Opschrift: *vocor aldegundis et facta sum per magistrum arnoldum de gravia anno domini m ccc xcix mense julii*

Vertaald: Ik heet Aldegundis en ben gemaakt door meester Arnoud van Grave in het jaar onzes Heren MCCCXCIX in de maand juli".

Klok hangt in het torentje midden boven de kerk

Jan van Hyntham

Broer van Godefridus van Hynthem en de kleinzoon van Jan van Vechel. Jan van Hyntham stierf omstreeks 1450. Zowel in Nederland, o.a. in Broekhuizen vorst en Erp, als in Duitsland zijn nog 12 (toegeschreven) klokken van deze gieter aanwezig.

Amern, gem. Schwalmatal, Duitsland, St Georg

Kloknaam: Maria
Klockgieter: Jan van Hyntham toeschrijving, 1411
Doorsnee: 103 cm
Gewicht:

Broekhuizen vorst, H. Naam van Jezus

Kloknaam: Maria
Klockgieter: Jan van Hyntham, 1411
Doorsnee: 116 cm
Gewicht: 1000 kg,
Opschrift: *maria vocor anno domini m cccc xi
iohannes de hentem me fecit*

Wegberg, Duitsland, St Peter und Paul kirche

Kloknaam: Maria
Klockgieter: toegeschreven aan Jan van Hyntham, 1411
Doorsnee: 118cm
Gewicht: 1050 kg

Kloknaam: Petrus
Klockgieter: toegeschreven aan Jan van Hyntham, 1421
Doorsnee: 133 cm
Gewicht: 1500 kg

Erp, Sint Servatiuskerk

Kloknaam: Katrina
Klockgieter: toegeschreven aan Jan van Hyntham, 1412
Doorsnee: 96 cm
Gewicht: 540 kg
Opschrift: *katrina vocor anno domini m cccc xii*

Aarle Rixtel, O.L.V. Presentatie

Kloknaam: Maria
Klokgieter: toegeschreven
aan Jan van Hyntham,
1412
Doorsnee: 111 cm
Gewicht: 800 kg
Opschrift: *maria vocor
anno domini m cccc xii*

Mierlo Luciakerk

Kloknaam: Maria
Klokgieter: toegeschreven
aan Jan van Hyntham, 1414
Doorsnee: 117 cm
Gewicht: 975 kg
Opschrift: *maria vocor anno
domini m cccc xlIII mensis
aprilis*

Grieth, Duitsland, St Peter und Paulkirche

Kloknaam: Maria
Gieter: Jan van Hyntham, 1429
Doorsnee: 147 cm
Gewicht:

Emmerich Duitsland, St. Martinikirche

Kloknaam:
Klokgieter: Johannes van Hintem, 1434
Doorsnee:
Gewicht: 1900 kg

Kellen (Kleef) Duitsland, Alte Kirche

Kloknaam: Willibrord
Klokgieter: Jan van Hyntham, 1438
Doorsnee: 136 cm
Gewicht: 1525 kg
Opschrift: *Sanctus Clemens Patronus Ecclesie Wisschelensis, Sanctus Willibrordus vocor. Johannes de Hinthem me fecit anno Domini MCCCCXXXVIII* (Heiliger Clemens, Patron der Kirche zu Wissel, heiliger Willibrord werde ich genannt. Johannes de Hinthem hat mich Jahre des Herrn 1438 gemacht)

Kloknaam: Katrina
Klokgieter: Jan van Hyntham, 1438
Doorsnee: 96 cm
Gewicht: 450 kg
Opschrift: *„Caterina vocor, Anno Domini MCCCCXXXVIII“* (Katharina werde ich genannt, im Jahre des Herrn 1438)

Elmpt, Viersen, Duitsland, St Laurentius

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Jan van Hyntham, 1441
Doorsnee: 111 cm
Gewicht: 810 kg

Die Marienglocke von 1441 ist ein durchaus schönes Werk des Brabanter Glockengießers Johannes van Hintem.

Godefridus van Hyntham

Deze klokkengieter was een broer van Jan van Hyntham en dus ook een kleinzoon van Jan van Vechel.

Dürwiss, Eschweiler, Duitsland

Kloknaam: Bonifacius

Klokgieter: Godefridus van Hyntham, 1421

Doorsnee: 120 cm

Gewicht: 1430 kg

Opschrift: *BONIFATIUS VOCOR ANNO DOMINI 1421,
NOBEMBRIS, GOTFRIDUS DE HYNTHAM ME FECIT.*

Foto: Klok Bonifacius wordt opgehangen in 1951 in nieuwe kerk

Kaldenkirchen, Duitsland, St Clemens

Kloknaam: Maria

Klokgieter: Godefridus van Hyntham, 1425

Doorsnee: 120cm

Gewicht: 960 kg

Kloknaam: Katharina

Klokgieter: Godefridus van Hyntham, 1426

Doorsnee: 108 cm

Gewicht: 780 kg

Vorsen (Fresin) België, H. Kruiskerk

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Godefridus van Hyntham, 1427
Doorsnee:
Gewicht:

Rijkevorsel Sint Willibrorduskerk

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Godefridus van Hyntham, 1428
Doorsnee: 128cm
Gewicht:

Herpen Sint Sebastianuskerk

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Godefridus van Hyntham, 1432
Doorsnee: 125 cm
Gewicht: 1225 kg
Opschrift: *Maria : vocor : anno : domini : M : cccc : oxxxii : mensis : augusti : godefridus : de : hintum : me : fecit*
Ik heet Maria, in het jaar des Heren 1432 maakte Godefridus van Hyntham mij in de maand augustus.

Pijnacker, N.H. Kerk

Kloknaam: Barbara

Klokgieter: Godefridus van Hyntham, 1434

Doorsnee: 118 cm

Gewicht: 1000 kg

Opschrift:

Vocor Barbara me fecit Godefried de Hyntum anno Dni

MCCCCXXXIII mensis Aprillis

Ik word Barbara genoemd. Godefried Hyntum maakte mij in de maand april van het jaar 1434

Jan en Willem Hoernken

De gebroeders en compagnons Jan en Willem Hoernken in 's-Hertogenbosch waren zonen van Lambert Hoernken en Lysbeth van Hynthem. Lysbeth was de zus van Jan en Godefridus van Hyntham. Jan Hoernken bewoonde het huis "Van Boxtel" in de Postelstraat en zijn broer Willem bouwde en bewoonde het huis "De Nobel" in de nabijgelegen Kruisstraat.

Boxmeer Sint Petruskerk

Kloknaam: Jhesus
Klokgieter: Jan Hoernken, 1443
Doorsnee: 68,9 cm
Gewicht: 210 kg
Opschrift: jhesus m cccc xlviij ??

De oudst bekende klok van Jan Hoernken is voor Boxmeer in 1443 genaamd Jhesus (Hist. ver. Nepomuk).

Holzheim Neuss Pfarkirche St Martinus

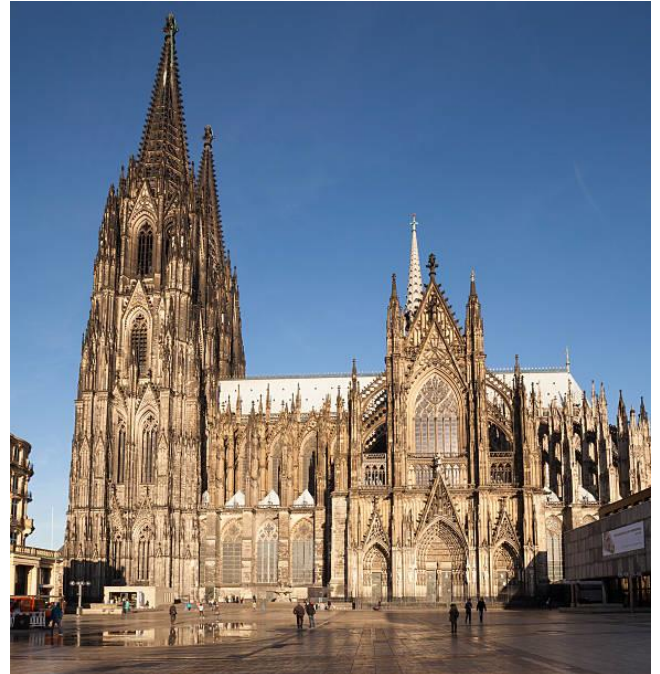
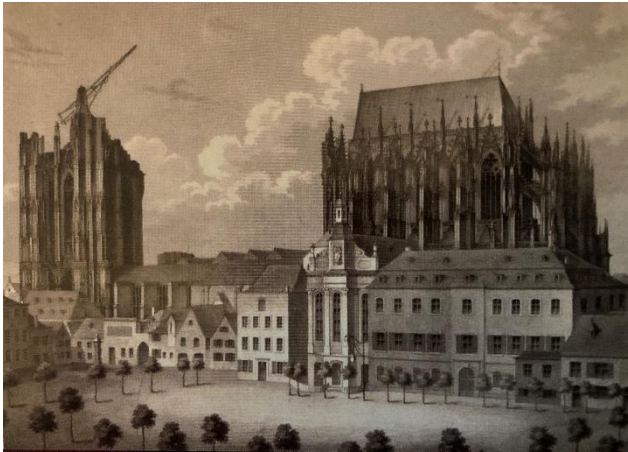
Kloknaam: Barbara,
Klokgieter: Jan Hoernken, 1444. Hij signeerde deze met iohannes hoerken.
Doorsnee:
Gewicht:

Noorbeek, Sint Brigidakerk

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Jan Hoernken, 1449
Doorsnee: 106 cm
Gewicht: 1360 kg
Opschrift:
*'DEFUNTOS.PLANGO + VIVOS.VOCO.
FULGURA.FRANGO + MARIA.VOCOR. +
ANNO.DOMINI. M.CCCCXLIX +
IOANNES.HOERKEN.DE.VECHEL.ME.FECIT'*

Keulen Dom (Sint Petrus en Maria)

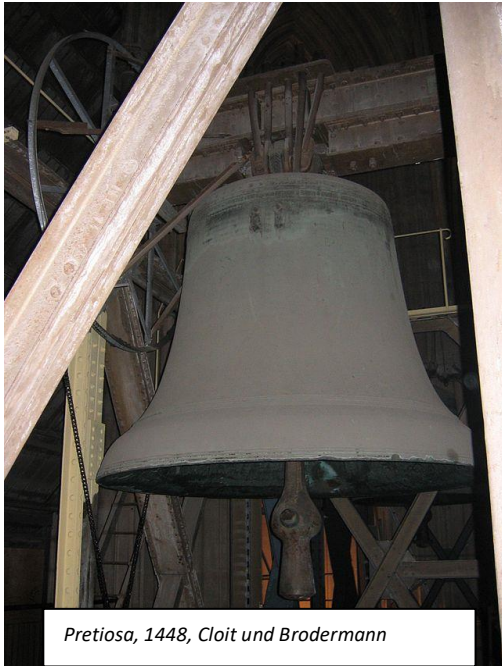

De Speciosaklok van de Dom van Keulen uit 1449 is gesigeneerd met Johannes de Vechel. Ze heeft een middellijn van 203 cm
Interessant hier is dat Jan de versieringen op de 5.800 kg wegende Speciosa heeft aangepast aan de 10.500 kg wegende Pretiosa uit 1448, gegoten door Cloit und Brodermann uit Keulen.

Opschrift op de Speciosa:
*SUM GRANDIS SONOROSE SOROR TESTIS MICH
FACTOR * CUIUS HEROS FANI DECOR ET
RESONANTIA TONI * ◊ * MOUIT QUOD FIERI DANT
ME SUB HONORE PATRONI * ◊ * UT SOCIEM
SOCIAM REDDENDO TONIS MELODIAM * PELLO
IOR IDCUMMAN * PELLO IOR IDCUMMAN * **

(Ik ben, want moge de Schepper voor mij getuigen, de zuster van de grote en rijke klank, wiens versiering en harmonie van geluid ervoor zorgde dat de heren van de kerk mij lieten uitstorten ter ere van Christus, zodat ik, samen met mijn metgezel, kan van de geluiden genieten Daarom word ik de schone genoemd en verdrijf de stormachtige wolken. Een van de jaren van mijn zus is aan mij toegevoegd.)

Pretiosa, 1448, Cloit und Brodermann

De Speciosa is gewijd aan de Moeder Gods en draagt een bronzen reliëf op de flank van de klok. Speciosa betekent: speciaal, mooi, bijzonder. Onofficiële bijnaam is dan ook de Mariaklok. De Speciosa is de "zondagsklok" van de DOM. Ze wordt geluid op zondag van 09.42 u tot 09.45 u voorafgaand aan het deelgelui. Elke vrijdag, behalve op Goede Vrijdag, wordt zij geluid om 15.00 u ter herdenking van het overlijden van Christus.

Vanaf ca 1458 werkt Jan samen met zijn broer Willem en dan wordt gesigneerd onder de naam Jan en Willem Hoerken. Zij gieten o.a. 5 klokken voor de Bertinus abdij in Saint-Omer of Sint-Omaars in N. Frankrijk in 1470 en gewijd met veel pracht en praal in tegenwoordigheid van Karel de Stoute. Tijdens de Franse revolutie is de abdij afgebroken en zijn de klokken omgesmolten tot munten op de klok Bertina na. Deze mocht blijven, maar bij de instorting van de

toren in 1947 is de klok (onbeschadigd) verhuisd naar de Sint Paulusabdij in Wisques.

Korte bouwgeschiedenis Dom Keulen

In 1164 bracht aartsbisschop Rainald van Dassel relikwieën van de heilige Drie Koningen vanuit Italië naar Keulen, een geschenk van keizer Frederik Barbarossa. De kerk was niet langer alleen de kathedraal van het bisdom Keulen, maar ook meteen een van de belangrijkste pelgrimskerken in Europa. In 1248 werd begonnen met de bouw van de nieuwe dom. Men begon met het oostelijke deel naar voorbeeld van de kathedraal van Amiens. In 1322 was het gotische koor zover gevorderd dat het kon worden ingewijd.

Vervolgens begon men met de bouw van een dwarsschip en twee westelijke torens. In 1388 was de bouw al zo ver gevorderd dat er op 7 januari een mis kon worden gehouden ter gelegenheid van de opening van de eerste universiteit van Keulen, de Universitas Studii Coloniensis. In 1410 reikte de zuidelijke toren van de dom tot aan de tweede geleding en werd in een houten klokkenstoel de eerste kerkklok (de *Dreikönigenglocke*) gehangen. Als bouwmeester werd inmiddels Nikolaus van Bueren aangesteld, onder wiens leiding in 1437 de klokken in de toen 59 meter hoge zuiddoren konden worden gehangen. In 1448-49 werden er nog twee andere klokken (de *Pretiosa* en de *Speciosa*) gegoten en in de zuiddoren gehangen.

Geldgebrek en desinteresse leidden uiteindelijk tot een algehele bouwstop in 1528. Op dat moment was er niet veel meer voltooid dan het koor en de onderste geledingen van de westelijke façade.

Bouw van de Dom in 1856

In 1801 werd een concordaat gesloten tussen Napoleon en paus Pius VII, en werd de Dom weer als kerkgebouw ingewijd. In de jaren na deze inwijding groeide het enthousiasme voor de voltooiing, mede omdat in 1814 de originele bouwplannen werden ontdekt uit de vroege veertiende eeuw.

Op 4 januari 1804 keerden de Relikwieën van de Drie Koningen terug in de Dom van Keulen, nadat deze tien jaar eerder vanwege de Franse invasie naar Westfalen waren gebracht.

In 1842 zette men de bouw van de kathedraal daadwerkelijk voort. Ongeveer de helft van het geld kwam uit de Pruisische schatkist, de andere helft kwam van de Centrale Dombouw Stichting. Men hield zich precies aan de middeleeuwse plannen voor de dom, maar deze werden uitgevoerd met de voor die tijd moderne bouwtechnieken. In 1846 was het dwarsschip voltooid, ook het houten dakgeraamte was vervangen door een ijzeren dakgeraamte, iets dat bijzonder progressief was voor die tijd. Het koorwerk was een ontwerp van de Duits-Nederlandse Friedrich Wilhelm Mengelberg. Van 14 tot 16 augustus 1848 werd gevierd dat 600 jaar geleden de eerste steen was gelegd. Tot 1868 stond er op de zuidelijke toren een door een tredmolen aangedreven bouwkraan, die rond 1350 gemaakt moet zijn en een soort stadssymbool was geworden.

In 1880 waren dan uiteindelijk de twee torens voltooid en daarmee ook de bouw van de gehele kathedraal, waarbij de bouwplannen uit de middeleeuwen waren gevolgd. Dit was reden voor een groots nationaal feest waar ook de keizer bij aanwezig was.

Weisweiler, Duitsland St Severinkirche

Kloknaam: Maria,
Klokieter: Jan Hoernken, 1451
Doorsnee 116 cm
Gewicht 1000 kg

Antwerpen, O.L.V. Kathedraal

Jan en Willem Hoernken gieten twee klokken voor de latere kathedraal van Antwerpen in 1459, de Gabriël en Maria van resp. 4840 en 2821 kg.

Opschrift klok Gabriël:

Regel 1:

**gabriel*heet*deze*clock*by*name*et*gotese*twe*ghebroed
ers*tsamen*ian*hoerken*en*willem*hoerken*mede*men*scre
ef*nae*thoofs*van*cameric*sede**

Regel 2:

**xiii*c*en*lix*yaer*xii*m*soe*wecht*sy*swaer*haer*geluyt*
hoert*men*in*elcke*syde*sy*clept*van*brande*sy*luyt*ten*s
tryde**

‘Gabriël heet deze klok van naam, twee broers goten haar te saam: Jan Hoerken en ook Willem Hoerken, men schreef, zoals het hoofd van Kamerijk zei.....’

‘Het jaar 1459, 12000 pond weegt zij zwaar, haar geluid hoort men aan elke zijde, zij klept van brand en luidt ten strijde’

Opschrift Maria:

*Maria*vocor*anno*dni*m*cccc*lix*iohannes*hoerken*et*wilhelmus*hoerken*me*fecerunt**

Maria heet ik, in het jaar des Heren 1459 maakten mij Jan en Willem Hoerken

Ermelo, N.H. Kerk

Kloknaam: Paulus

Klokgieter: Jan en Willem Hoernken, 1459

Doorsnee: 131 cm

Gewicht: 655 kg

Opschrift: *Paulus vocor anno domini 1459 Johannes Hoercken et Wilhelmus Boercken me fecerunt.*

Ik heet Paulus in het jaar 1459 hebben Johannes en Willem Hoercken mij gemaakt.

Loon op Zand, Kerk van Sint Jans Onthoofding

Kloknaam: Johannes Baptista

Klokgieter: Jan en Willem Hoernken, 1460

Doorsnee: 108 cm

Gewicht: 755 kg

Opschrift: *sancte johs baptista vocor anno dni m cccc lx johs et wihelmus hoerke frs me fecerunt*

Geldermalsen , Suitbertuskerk

Kloknaam: Martinus

Klokgieter: Jan en Willem Hoernken, 1460

Doorsnee: 128 cm

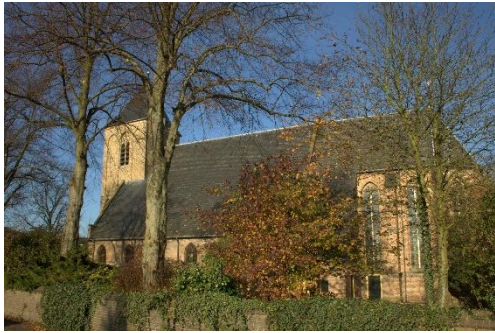
Gewicht: 1250 kg

Opschrift: *SANCTUS**

*MERTHYNUS*VOCOR*ANNO*DN*M*CCCC*LX**

*JOHANNES ET*WILHELMUS*HOERKE*FRS*ME*FCET**

Tricht N.H. Kerk

Kloknaam: Peterus
Klokgieter: Jan en Willem Hoernken, 1460
Doorsnee: 126 cm
Gewicht: 1250 kg
Opschrift: *Sum baptista peterus patrono vocata dni m
cccc lx johs et wihelmus hoerken frs me fecerunt*

Rotterdam Laurenskerk

In 1461 gieten Jan en Willem Hoernken de zwaarste klok voor de Laurenstoren in Rotterdam, die helaas op 14 mei 1940 samen met de andere klok van 900 kg tijdens het bombardement op Rotterdam is vernietigd.

Kloknaam:
Klokgieter: Willem Hoernken, 1461
Doorsnee: 169 cm
Gewicht: 3270 kg

Kloknaam:
Klokgieter: Willem Hoernken, 1461
Doorsnee: 113 cm
Gewicht: 900 kg

Bruinisse, N.H. Kerk

Kloknaam: Martinus
Klokgieter: Jan Hoernken, 1461
Doorsnee: 98 cm
Gewicht: 610 kg
Opschrift: *Johannes Hoerken de leodio me fecit Martinus
vovor que facta sui anno domini m cccc lxi*

Bavel kerk O.L.V. Ten Hemelvaart

Kloknaam: Brigida
Klokgieter: Jan en Willem Hoernken, 1463
Doorsnee: 100 cm
Gewicht: 620 kg
Opschrift: *Brigyda
vovor Anno Dni
MCCCCLXIII Joh s et
Wilhelmus Hoerken
me fecerunt*
Ik word Brigida
genoemd, in het jaar

onzes Heren 1463 hebben Johannes en Wilhelmus Hoerken mij gemaakt.

Rotterdam Delfshaven

Kloknaam:

Klokgieter: Jan en Willem Hoernken, 1464

Doorsnee: 102,5 cm

Gewicht: 655 kg

Pelgrimvaderskerk, Jan en Willem Hoernken, 1464, 655 kg, 102,5 cm doorsnee.

In 1417 stond op deze plek en op dezelfde muren de Sint Antonyskapel. Meer dan anderhalve eeuw bleef het kerkje in rooms-katholieke handen, tot in 1572 de beeldenstorm ook de St. Antonyskapel bereikte. De

reformatorische denkbeelden van Luther en Calvijn wonnen meer en meer terrein. Na het vertrek van de Spaanse troepen uit Delfshaven koos de Delftse overheid openlijk partij voor de Hervormde leer en werd de oude Sint Anthoniuskapel aan de hervormden toegewezen. De naam Oude of Pelgrimvaderskerk van Delfshaven, ook wel kortweg de Pelgrimvaderskerk, verwijst naar een groep Engelse gelovigen: de Pelgrims Fathers. Zij weken aan het begin van de 17e eeuw als geloofsvluchtelingen uit naar Nederland. Na een verblijf in Amsterdam en Leiden besloten zij de overtocht te wagen naar de 'Nieuwe Wereld', in de hoop daar een nieuw vaderland te vinden.

Beesd N. H. Kerk

Kloknaam: Petrus

Klokgieter: Jan en Willem Hoernken, 1468

Doorsnee: 123 cm

Gewicht: 1180 kg

Opschrift: *Sanctus Petrus * Vocor * Anno * Dni MCCCCLXVIII
Johs * Et * Wilhelmus * Hoerken Fres Me * Fecert*

Wisque, Noord Frankrijk

Kloknaam: Bertina

Klokgieter: Jan en Willem Hoernken, 1470

Doorsnee:

Gewicht:

Opschrift: *Johannes et Wilhelmus Hoerken fratres me fecerunt. Abbas Bertini me Bertinam vocitari presul Guillielmus nervius instituit. Anno Domini 1470*

De gebroeders Moer kregen de opdracht om 5 grote klokken te gieten voor de Sint Bertinus abdij in Saint Omer in 1470 gewijd onder

toezicht van Karel de Stoute, Hertog van Bourgondië. Tijdens de Franse revolutie werd de abdij verwoest. De klokken werden omgesmolten voor munten. De Bertina klok bleef behouden en is verplaatst naar de Abdij van Wisque in de vijftiger jaren van de 20^e eeuw.

Setternich,

Kloknaam:

Klokgieter: Willem Hoernken, 1457

Doorsnee:

Gewicht:

Kloknaam:

Klokgieter: Willem Hoernken, 1458

Doorsnee:

Gewicht:

Eynatten, Duitsland, Sint Jan de Doper

Kloknaam: Maria

Klokgieter: Willem Hoernken, 1467

Doorsnee:

Gewicht: 500 kg

Naaldwijk, N.H. Kerk

Kloknaam: Adrianus
Klokgieter: Willen Hoernken, 1472
Doorsnee: 120 cm
Gewicht: 1070 kg
Opschrift: *Sanctus adrianus vocor anno dni M
CCCC LXXII wilhelmus Hoerken me fecit*

Na het overlijden van Jan giet Willem nog een klok voor Naaldwijk in 1472. Ook giet hij enkele klokken samen met Gobelinus Moer o.a. vier grote klokken voor Douai in het huidige N. Frankrijk (door de Duitsers meegenomen in 1918) en een klok voor Deurne die helaas niet meer bestaan.

Luitgart, de weduwe van Willem, wilde de gieterij echter voortzetten samen met de jonge klokkengieter Geert van Wou. Maar dat had geen blijvend succes, reden waarom de gieterij gesloten werd.

Jan Hoernken overlijdt in 1471 en Willem in 1474

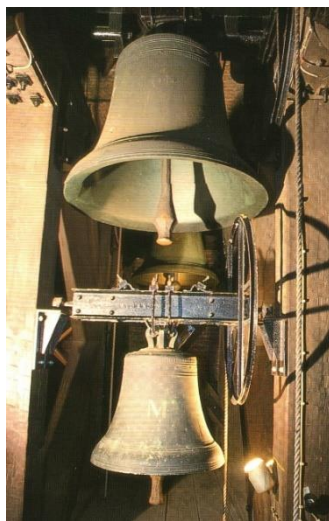
Geert van Wou

Geert van Wou is de belangrijkste luidklokkengieter die Nederland en Duitsland gekend heeft. Hij werd omstreeks 1450 te Nijmegen geboren, als zoon van klokkengieter Willem van Wou. Hij werd in 1474 als poorter van Den Bosch ingeschreven. In het jaar daarop sloot hij een overeenkomst met Luitgart, de echtgenote van de een jaar eerder overleden klokkengieter Willem Hoernken.

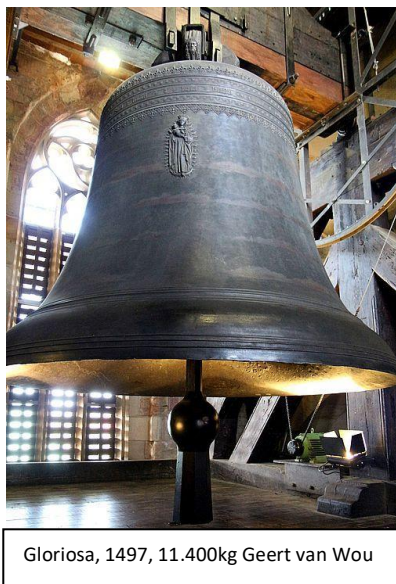
Vermoedelijk was hij bij Willem Hoernken in dienst geweest. De opzet was waarschijnlijk om de gieterij van Hoernken voort te zetten. In 1474 en 1476 giet hij klokken voor Kranenburg en Elten in het huidige Duitsland en in 1477 giet hij in tijdelijk compagnonschap met een andere Bossche gieter Gobel Moer vier klokken voor de Eusebiuskerk in Arnhem.

In 1479 goot Geert van Wou een voorslag van 6 klokken voor de Domtoren van Utrecht. In het jaar daarop zou hij in Kampen werk aannemen. Hij heeft zich daar toen gelijktijdig gevestigd. In die stad overleed hij in 1527.

De werkzaamheden van Geert van Wou als klokkengieter worden bij uitstek gekenmerkt door het gieten van zware geluïen. Die van de Domtoren uit 1505 te Utrecht staat daar model voor.

Salvator, 1505, 8227 kg Geert van

Gloriosa, 1497, 11.400kg Geert van Wou

Dat gelui (en oorspronkelijk ook gebruikt voor beieren) bestaat uit dertien klokken waarvan de zwaarste niet minder dan 8100 kg weegt. Nadat in de zeventiende eeuw de kleinste zeven klokken waren omgesmolten, werd het oorspronkelijk gelui in 1982 met nieuw gegoten klokken in de stijl van Van Wou weer in ere hersteld. Dergelijke zware geluïen goot hij ook voor meerdere steden in Duitsland, zoals voor Hamburg, Osnabrück en Erfurt.

Voor laatstgenoemde plaats maakte hij in 1497 de beroemde Gloriosa die met haar gewicht van ongeveer 11.400 kg als een wonder van klokkengietkunst mag gelden!

Na vertrek uit 's-Hertogenbosch is het opmerkelijk dat, zolang Gobel Moer leefde, Geert van Wou geen klokken heeft gegoten in het hertogdom Brabant en dat Gobel Moer geen werk meer heeft aangenomen in de noordelijke provincies vanaf Overijssel.

In dit overzicht wordt ook de klok van Geert van Wou uit 1501 in Heusden opgenomen. Voor het overige werk van Geert van Wou zie o.a. Van Geuns 2010 en Fehrman 1967.

Kranenburg, Duitsland, St Petri und Paul Kirche

Kloknaam: Petrus

Klokgieter: Geert van Wou, 1474

Doorsnee: 144 cm

Gewicht: 2100 kg

Opschrift: *Anno milleno quadringento quoque quartp septuagento
Petro Pauloque patrono Martini nutu sum tuba facta jhesu Xantis
Gerardus de wou fundente magistro*

Elten, Duitsland Martinikirche

Kloknaam: Maria

Klokgieter: Geert van Wou 1476

Doorsnee: 133 cm

Gewicht: 1180 kg

Opschrift: *maria heit ic den levenden roep ic den doden beschreii ic
hagel ende donre breck ic m cccc lxxxvi*

Arnhem, Eusebiuskerk

Kloknaam: Martinus-Eusebius

Klokgieter: Geert van Wou en Gobel Moer, 1477

Doorsnee: 174,9 cm

Gewicht: 3175 kg

De Martinus-Eusebiusklok is onbeschadigd uit de oorlog gekomen in 1944. De Maria- en Petrusklok hebben de oorlog niet overleefd. De vierde klok, Barbara, in Linschoten, is vermoedelijk deze vierde klok.

Zij signeerden de Martinus-Eusebiusklok daarbij heel opvallend:

*gherardus de wou et gobellinus moer me fecerunt
gobellinus moer et gherardus de wou me fecerunt*
Geen van de meesters wilde als tweede worden benoemd!
Het verdere opschrift luidt:

*Martini simul Eusebi/Gero nomina sancti/Defunctos plango/Vivos voco/Fulgura frango / Anno
Domino 1477*

Linschoten, N.H. Kerk

Kloknaam: Barbara
Klokgieter: Geert van
Wou/Gobel Moer?, 1477
Doorsnee:
Gewicht:
Opschrift: *barbara cum
philomena canes mea voce
iocûda anno domini M CCCC
LXXII* (Barbara jij zult
verblijvende dingen zingen
samen met Philomena met
mijn stem in het jaar 1477)

Heusden, Catharijnekerk

Kloknaam: Georgius 1501
Klokgieter: Geert van Wou
Doorsnee: 120 cm
Gewicht: 975 kg
Opschrift: *sanctus georgeus vocor gerhardus
de wou me fecit anno domini m ccccc i*
Vertaald: Heilige Joris heet ik, Gerardus van
Wou maakt mij in het jaar des Heren 1501.
De enige klok van Geert van Wou in Noord
Brabant die behouden bleef.

Op de klok staat nog het vorderingsnummer
te lezen uit de Tweede Wereldoorlog:
6 A 746 P. Uitgenomen op 18-2-1943 en
opgeslagen in de Tilburgse Houthallen.
Klok staat nu opgesteld in de kerk.

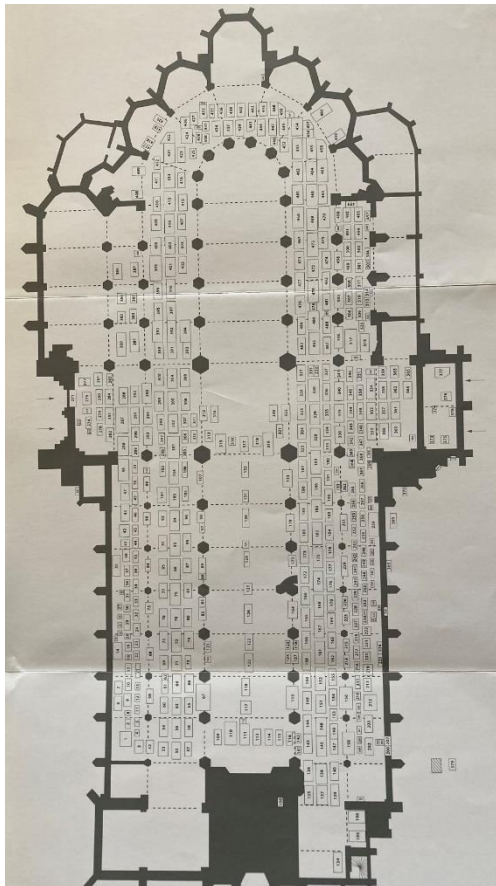

Gobelinus Moer

Deze Bossche klokkengieter wiens voornaam ook wel als Gobel werd uitgesproken, was afkomstig van Keulen alwaar zijn vader Johannes klokkengieter was. In een schepenprotocol van Den Bosch werd hij in 1452 genoemd: Gobelinus clockgieter, dictus Becker de Colonia. Zijn familienaam was derhalve Becker, maar in Den Bosch zou het allengs Moer worden.

Gobel Moer woonde in de Sint Jorisstraat in een van de twee huizen die nu nr. 11 uitmaken. Hij had de klokkengieterij en werkplaats in de Berewoutstraat tegen de stadswallen op de plaats die tot in de 18^e eeuw de Clockgieterspoort heette.

Na de dood van Willem Hoernken in 1474 telde Den Bosch nog twee klokkengieten: Gobelinus Moer en de nog jonge Geert van Wou. Stellig was er concurrentie, doch ook een maal een samenwerking en wel de merkwaardigste die de klokkengeschiedenis gekend heeft. Op de grote uurklok van Arnhem uit 1477 wordt namelijk vermeld dat de klok gegoten is door Geert van Wou en Gobel Moer, maar ook dat de klok gegoten is door Gobel Moer en Geert van Wou. Het bleef bij deze eenmalige samenwerking, in 1480 vertrok Geert van Wou uit 's-Hertogenbosch om zich te Kampen te vestigen. Overigens, in 1471 goot Gobel Moer klokken samen met Willem Hoernken voor Douai (N. Frankrijk) 4 klokken, waarbij de naam van Willem Hoernken voorop stond en in 1474 had Gobel Moer met Willem Carper samengewerkt toen een klok voor het Franse Saint-Omer gegoten moest worden. Gobel Moer heeft in 1462 voor de Sint Jan een grote klok gegoten van ca 5000 kg en in 1496 goot hij nog eens drie klokken.

Vervaardigd werden grote en kleine klokken, schellen, bellen, voorlagen en klokkenspelen. Frappant is dat de Bossche klokkengieten nooit geschut hebben gegoten, hetgeen gebruikelijk was voor veel klokkengieten. Zeker ook merkwaardig omdat 's-Hertogenbosch vele jaren frontstad is en militair centrum is geweest.

Katelyn, dochter van Gobel Moer en zus van Jan, Willem en Jaspas was gehuwd met Dirck Wouters van Beeck. Zij overleed op 27 april 1575 en

ligt begraven in de Sint Jan in het graf van haar man in de zuidelijke buitenzijbeuk, in het vijfde travee vanuit het westen. Op de zerk is een klokje te zien. Zie Boekwerk "Grafzerken van de Sint Jan, Schip, grafnr. 229.

Drie zonen van Gobel, Jan Jaspas en Willem traden in het voetspoor van hun vader. Dochter Maria trouwde met Jan Zael. Uit dit huwelijk werd Gobel Zael geboren, de eerste klokkengieter te Amsterdam.

Gobelinus Moer had zijn gieterij in de Berewoutstraat tegen de stadsmuur. Daar werden overigens alleen kleinere klokken gegoten. Grote klokken werden op locatie gegoten. Gobel Moer woonde van ca 1475 tot zijn dood in de Sint Jorisstraat naast het convent van de Kruisbroeders.

Pfalzdorf, Goch, Duitsland, St Martinus

Kloknaam: Andreas en Katrina
Klokgieter: Gobel Moer? 1461
Doorsnee: 58 cm
Gewicht: 120 kg
Opschrift: *Sante Andreas ende Katrina myn nam. Myn geluyt sy gode bequam mccccxli*

Zutphen, Sint Johannes de Doper, Nieuwstad

Kloknaam: Bartholomeus
Klokgieter: Gobel Moer, 1465
Doorsnee: 98 cm
Gewicht: 550 kg
Opschrift: *Anno domini m cccc lxii Gobelinus Moer de Colonia me fecit . S. Bartholomeus vocor.*

Puffendorf, Duitsland, Laurentiuskirche

Kloknaam: Quirinus und Laurentius
Klokgieter: Gobel Moer, 1467
Doorsnee: 86,8 cm
Gewicht: 310 kg
Opschrift: *"quirinus ^ laurencius | heisse (i)ch | in de | godes | eir | luden | ich | goebel | moer | guis | mi(ch) | anno | dñi | m | cccc | lxxvii".*

Tongelre Eindhoven, Martinuskerk

Kloknaam: Martinus

Klokgieter: Gobel Moer, 1467

Doorsnee: 115 cm

Gewicht: 960 kg

Opschrift: *martinus is myn naem myn gheluyt sy got bequaem ic ben goet en wael gheraect gobbel moer heeft my ghemaect anno dni m cccc lxxvii*

Hechtel, Sint Lambertuskerk

Kloknaam: Maria,

Klokgieter: Gobel Moer, 1476

Doorsnee: 97 cm

Gewicht:

Opschrift: *maria vocor me fecit anno domini m cccc lxxvi gobelinus moer*

Eksel België, Sint Trudokerk

Kloknaam: Maria.

Klokgieter: Gobel Moer, 1478

Doorsnee: 110 cm

Gewicht: 900 kg

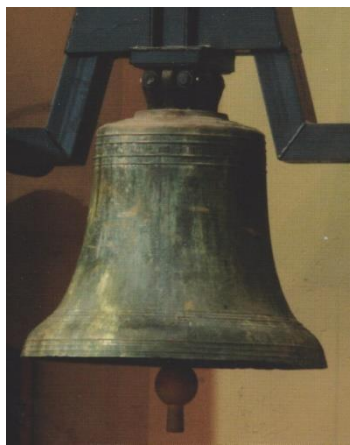
Opschrift: *maria is mynen naem myn gheluyt sy gode bequaem ic ben goet en wael gheraect gobel moer heeft my gemaect m cccc lxxviii*

Maarheeze, St Geertrudiskerk

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Gobelinus Moer, 1479
Doorsnee: 137 cm
Gewicht: 1540 kg
Opschrift: *maria is minen naem myn gheluyt sy gode bequaem ic ben goet ende wael gheraect gobel moer heeft my ghemaect int jaer ons heren m cccc lxxix*

's-Hertogenbosch J.B.A.C.

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Gobel Moer, 1482
Doorsnee: 67 cm
Gewicht: 180 kg
Opschrift: *maria is mynen naem int jaer ons heren m cccc lxxxii gobelinus moer me fecit*

Berlicum/Middelrode Sacramentskerk

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Gobel Moer, 1483
Doorsnee:
Gewicht:
Opschrift: : *maria vocor ora pro nobis anno domini m cccc lxxxiii*

De Klok werd door handlangers van de Duitse bezetter meegenomen en bewaard in de opslagplaats in Spijk, in 1944 weggevoerd en in Groningen terechtgekomen. Het klokje kreeg de nummering 6C863, maar dat was een fout. De Rijksdienst voor Monumentenzorg ging ervan uit dat het nummer 6A863 moest zijn, dat was gegeven aan een klokje uit het Seminarie in Haaren, alwaar men ervan uitging dat ze hun klokje terug hadden. Na overleg van de nodige bewijsstukken werd de klok teruggegeven aan Middelrode waar het op 20 maart 1948 het Angelus weer kon luiden.

De kerk werd door Jan Strik ontworpen volgens de principes van de Bossche School en ingewijd in 1950.

Haarlem Amsterdamse Poort

Kloknaam: Paulracius
Klokgieter: Gobel Moer, 1486
Doorsnee: 93 cm
Gewicht: 515 kg
Opschrift: *Freem Gobelinus Moer
me fecit sanctus Paulracius vocor
anno m cccc lxxxvi*

Heemstede, N.H. Kerk

Kloknaam:
Casper Melchior Balthasar
Klokgieter: Gobel Moer, 1487
Doorsnee: 52 cm
Gewicht: 90 kg
Opschrift: *Casper Melchior Balthasar vocor+ anno domini MCCCCLXXXVII, Gobelinus Moer me fecit*

Kessel, Gem Goch, Duitsland, St Stefanuskirche

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Gobel Moer, 1493
Doorsnee:
Gewicht: 700 kg
Opschrift:

Jan Gobel Moer

Jan Moer, zoon van Gobel Moer, wordt ook wel genoemd Jan Goebelszoon van Delf. Niet zeker is of hij ook in Delft woonde.

Hij goot in 1498 klokken voor kerken Delft en Oosterland (Wieringen) en in 1500 voor Haarlem en Oudewater. Zijn laatst bekende werk is uit 1502 als hij samen met zijn broers Jaspar en Willem de Triniteitsklok giet voor de Oude kerk. Tijdens deze opdracht overlijdt hij.

Oudewater, Grote Kerk

Kloknaam: Maria

Klokgieter: Jan Moer, 1500

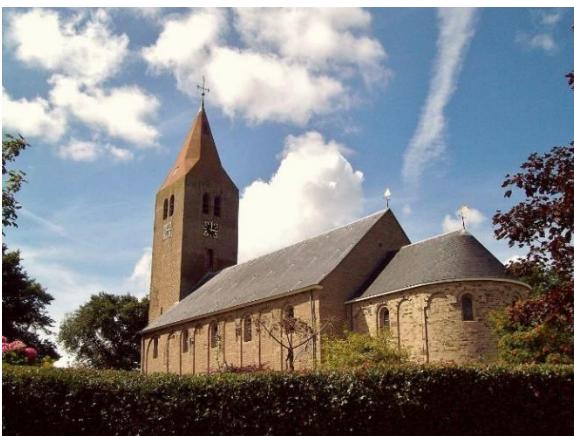
Doorsnee: 144 cm

Gewicht: 1844 kg

Opschrift: *Sancta Maria Virgo intercede mi toto mundo quia genuisti regem orbis anno domini M CCCCC Johannes Moer me fecit.*

Heilige Maagd Maria, wees mijn voorspraak, omdat Gij den Koning der Wereld (tot heil) der geheele wereld hebt voortgebracht. Johannes Moer vervaardigde mij in 't jaar des Heeren 1500".

Oosterland (Wieringen) Michaelskerk

Kloknaam:

Klokgieter: Jan Moer, 1499

Doorsnee: 96 cm

Gewicht: 555

Opschrift: *Salvator modi vocor anno domini M CCCC XCIX johannes moer filius gobelinus moer me fecit*

Willem en Jaspar Moer

De gebroeders Willem en Jaspar Moer waren zonen van Gobel Moer. Zij hadden hun werkplaats, evenals hun vader, in 's-Hertogenbosch. Willem stierf rond 1520, Jaspar in of ná 1545.

Willem en Jaspar Moer hebben een indrukwekkend oeuvre achtergelaten waaronder een aantal "beroemde" klokken. Ook leverden zij in 1503-1504 aan de abdij van Averbode waar een zwager van

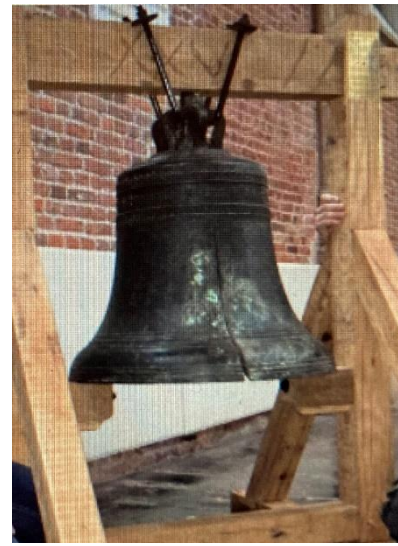

Jaspar abt was. Het betrof niet alleen zes op toon gegoten luidklokken maar ook een voorslag van vijf klokjes alsmede enkele altaarschellen. De klokschriften voor de zes luidklokken werden opgesteld door Desiderius Erasmus, die op dat moment in Leuven

verbleef. In 1505 goten de gebroeders veertien klokken en schellen voor de Sint Jan van hun vaderstad. Hoogtepunten waren de Karolusklok in 1507 voor Antwerpen en de Servaasklok in 1515 die zij voor de Servaasbasiliek te Maastricht hebben gemaakt. Deze indrukwekkende klok kreeg de koosnaam Grameer. Helaas is ze al lang gescheurd en staat daarom in het pandhof opgesteld.

Na het overlijden van Willem omstreeks 1520 zet Jaspar de klokken gieterij in de Berewoutstraat door. Hij giet nog klokken voor o.a. Alkmaar, Zaltbommel, Hilvarenbeek, Geertruidenberg en Raamsdonkveer. In 1541, kort voor zijn dood, goot hij met zijn zoon Jan een bijna zesduizend kilogram zware klok voor Den Haag. De Bossche gieterij zou door deze zoon voortgezet worden.

Leiden, Pieterskerk

Kloknaam: Bonaventura
Klokgieter: Willem Moer, 1490
Doorsnee: 58 cm
Gewicht: 135 kg
Opschrift: *Bonaventura vocor. Anno domini
MCCCCXC Wilhelmvs Moor me fecit.*

Loon op Zand, Kerk van Sint Jans Onthoofding

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1500
Doorsnee: 131 cm
Gewicht: 1380 kg
Opschrift: *maria is mynem naem willem moer ende jaspar syn broeder maeckten my jnt jaer ons heren m ccccc*
Op de klok is het keten van het Gulden Vlies afgebeeld.

Berkel Enschoot, Sint Willibrorduskerk.

Kloknaam: Willibrordus
Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1501
Doorsnee: 95 cm
Gewicht: 550 kg
Opschrift: *Willibrordus est nomen meum anno domini m ccccc i wilhelmus moer et jaspar fratres me fecerunt*

Heeswijk, St Willibrorduskerk

Kloknaam:
Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1501
Doorsnee: 118 cm
Gewicht: 1022 kg
Opschrift: *Anno domini m ccccc i natus Willibrordus vocatus*

Breda, Oudemannenhuis, nu Stedelijk Museum Breda

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1502
Doorsnee: 45 cm
Gewicht: 110 kg
Opschrift: *Maria appellat omnibus prescriptus
Wilhelmus et Jaspar Moer me fecerunt anno
domini m ccccc ii*

Hamont België, Sint Laurentiuskerk

Kloknaam: Jhesus
Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1502
Doorsnee: 133 cm
Gewicht: 1400 kg
Opschrift: *Jhesus is mynen naem willem moer ende jaspar
moer syn broeder maeckten my int jaer ons heren
m ccccc ii*

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Willen en Jaspar Moer, 1502
Doorsnee: 116 cm
Gewicht: 1100 kg

Opschrift: *maria est nomen meum anno dni m ccccc ii wilhelmus moer et jaspar fratres me fecerunt*

Flipje en Streekmuseum Tiel

Kloknaam: Agnes
Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1506
Doorsnee:
Gewicht: 107 kg

Antwerpen, O.L.V. Kathedraal

De Karolusklok uit 1507 van de Onze Lieve Vrouwe Kerk in Antwerpen, nu kathedraal, weegt 6434 kg en heeft een bijzonder fraaie uitmonstering. Opedragen aan de Karel V, die toen zeven jaar oud was en die bij de wijding van de klok aanwezig was. Tussen de tekstregels op de klok is het wapen van de orde van het Gulden Vlies aangebracht.

Opschrift Karolus:

*KAROLUS E CELSO CASTELLAE REGE PHILIPPO ORTUS AV CIV MAXIMILLIANUS ERAT ILLIUS AUSPICIO
NUMEROS ET NOMINA SENSI TER GERMINIS CURIS HIC MEA FATA TERENS
NAMQ DIES HORIS DISTRINGO BIS DUODENIS AVE DEUS PELLAT BELLA FACES CANO K COTEREAU
THESAU WILHELMUS MOER CUM FRATRE JASPARE ME CONFLAVERUNT
ANNO DNI M.CCCCC.VII*

“Karolus is de zoon van Philips, verheven koning van Castilië, wiens grootvader Maximiliaan was. Onder zijn hoede merk ik getallen en namen op, terwijl ik hier mijn taak volbreng met een drievoudige opdracht, namelijk: de dag deel ik in tweemaal twaalf uren, bij oorlog en bij brand luid ik, maar moge God beide verhoeden. In het jaar onzes Heeren 1507 hebben Willem Moer met zijn broer Jaspas mij gegoten toen K Cotereau thesaurier was”.

Antwerpen was dusdanige gegroeid waardoor de oude banklok, de Gabriël van Jan en Willem Hoernken, niet meer gehoord werd in de hele stad. De nieuwe banklok, de Carolus, werd 1500 kg zwaarder en moest door zestien mannen worden geluid.

's-Hertogenbosch, Sint Jan

In het jaar 1505 goten de gebroeders veertien klokken en schellen voor de Sint Janskerk. Helaas is hiervan niets bewaard gebleven.

Nieuwland, N.H. Kerk

Kloknaam: Johannes
Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1507
Doorsnee: 88,4 cm
Gewicht: 419 kg
Opschrift: *johannes est nomen meum anno dni mcccc vij
wilhelmus meor et jaspar frs me fecerunt*
Luid- en slagklok

Lierop, Kerk van de Heilige Naam van Jezus

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1511
Doorsnee: 131 cm,
Gewicht: 1391 kg
Opschrift: *Maria is myne naem myn gheluyt sy gode
bequaem willem moer en jaspar syn brueder maeckte my
int jaer ons here m ccccc xi*

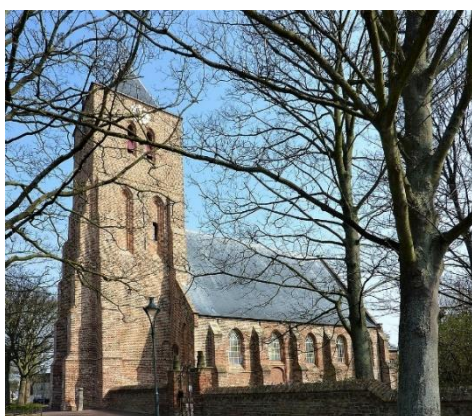
Kleine Brogel gemeente Peer, België, Sint Ursulakerk

Kloknaam: Dimpna
Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1510
Doorsnee: 104 cm
Gewicht 700 kg, 1510
Opschrift: *dimpna est nomen meum anno domini m ccccc x
wilhelmus moer et jaspar fratres me fecerunt*

Kloknaam: Anna
Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1511
Doorsnee: 64 cm
Gewicht: 130 kg
Opschrift: *anna est nomen meum anno m ccccc xi
wilhelmus et jaspar moer fratres me fecerunt*

Oost Souburg, N.H. Kerk

Kloknaam: Gertrudis
Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1511
Doorsnee: 75 cm
Gewicht: 265 kg
Opschrift: *Gheertrudis est nomen meum anno domini
MCCCCCXI Wilhelmus et Jaspar fratres me fecerunt.*

Amsterdam, Zuiderkerkstoren

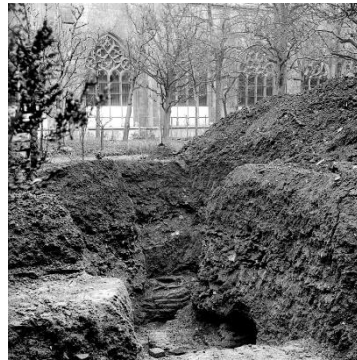

Kloknaam: Salvator
 Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1511
 Doorsnee: 170 cm
 Gewicht: 3170 kg
 Opschrift:
*Salvator*vocor*fulgura*frango
 *defuntos*plango
 vox*mea*est*vox*vite
 voco*vos*ad*sacra*venite
 anno*domini*m*cccc*xi*wilh
 elmus*moer*et*jaspar*fratres
 *me*fecerunt**

Vertaald: Verlosser heet ik, ik breek de bliksem, en beweën de doden. Mijn stem is de stem des levens. Ik roep u op tot Godesdienst, komt! In het jaar 1511 maakten mij Wilhelmus Moer en Jaspar, gebroeders. Oorspronkelijk gegoten voor de Oudekerkstoren, maar later geplaatst in de Zuiderkerkstoren. Op de klok is de keten van het Gulden Vlies aangebracht.

Maastricht, pandhof Sint Servaaskerk

De 6350 kg zware Grameer I van Maastricht werd gegoten in 1515. Helaas gescheurd en in 1983 geplaatst in de Pandhof van de Sint Servaaskerk. Vervangen door een nagenoeg even zware Grameer II van

Koninklijke Eijsbouts uit Asten.

In 1916 is de gietkuil ontdekt van de Grameer I in de Pandhof van de Sint Servaaskerk.

Tussen de twee tekstregels op de klok bevindt zich een derde sierband waarin de ordeketting van het Gulden Vlies te herkennen is. Deze verwijst naar Karel V, wiens wapenschild op de klok is aangebracht. 1515 was het jaar waarin Karel V meerderjarig werd en formeel heer werd van de Habsburgse Nederlanden (en daarmee medeheer van het tweeherige Maastricht). Door wel het wapen af te beelden van de ene heer en niet dat van de andere (de Luikse prins-bisschop), gaf het kapittel duidelijk aan alleen het gezag van de toekomstige Rooms-Duitse koning te erkennen. Behalve het wapen van Karel V staat op de klok een afbeelding van de Sleutel van Sint- en Sint-Servaas zelf.

Het wapen op de klok met de dubbelkoppige adelaar verwijst naar het Habsburgse huis.

Het opschrift op de klok, regel 1:

**servatius*servavit*fidem*servavit*plebem*domini*servando*orando*meruit*quod*credidit*serva
*tuo*precamine*cristi*redemptos*sanguine**

Regel 2:

*Ad*tua*sacra*voco*populum*clangere*somoro*servatii*cuius*nomine*dicor*ego*wilh*et*jaspar*
moer*confratres*me fecerunt*anno*verbi*incarnati*m*cccc*xv**

Vertaling van het opschrift:

Servatius redde het geloof, hij redde het volk Gods, en door te behoeden en te bidden, verkreeg hij wat hij geloofde. Behoed met je gebed degene die door Christus' bloed verlost zijn. Ik roep met heldere klank het volk van Servatius, wiens naam ik draag, naar uw heilige diensten; de gebroeders Willem en Jaspas Moer maakten mij in het jaar van het vleesgeworden woord 1515.

De Sint-Servaasbasiliek heeft een eigen Klokkenuidersgilde, deze zal op bepaalde dagen van het jaar de Grameer met de hand luiden. De gilde heet Sint Monulfus en Gondulfus. De Grameer wordt onder meer geluid vlak voor de feestdag van Sint Servaas, voor de 13de mei van elk jaar. De 'Grameer' wordt alleen geluid bij hoge kerkelijke feesten, uitgezonderd bijzondere gelegenheden, zoals in 2005 vlak na het overlijden van paus Johannes Paulus II. De Grameer wordt geluid op elke 16de juli van het kalenderjaar. Dit houdt verband met de feestdag van de bisschoppen Monulfus en Gondulfus.

Brandenburg, Duitsland, Katharinakirche

Kloknaam: Maria

Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1515

Doorsnee: 148 cm

Gewicht:

Opschrift: *inferior nato veluti sum laude maria Ilius et nostrum sic sonus exuperat wilhelmus et jaspar moer fres me fecerunt anno domini m cccc xv*

Nederwetten (gem Nuenen), Sint Lambertuskerk

Kloknaam: Lambertus

Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1516

Doorsnee: 66 cm

Gewicht: 300 kg

Opschrift: *lambertus est nomen meum anno domini m ccccc xvi wilhelmus et jaspar moer me fecerunt*

Amsterdam N.H. Kerk Osdorperweg

Kloknaam:

Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1516

Doorsnee: 77 cm

Gewicht: 102 kg?

Opschrift: *Jeron est nomen meum anno domini M CCCCC XVI wilhelmus et jasper moer fres me fecerunt*

Leerdam N.H. Kerk

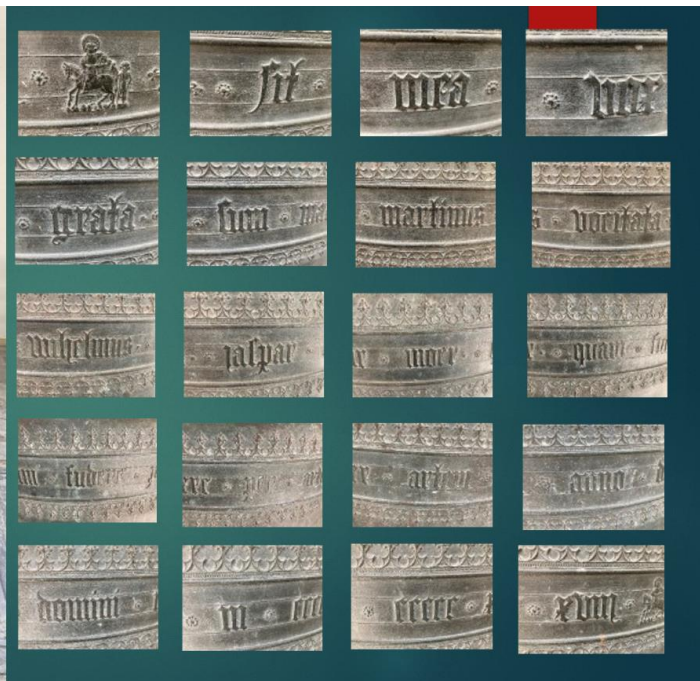

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1517
Doorsnee: 137,5 cm
Gewicht 1555 kg
Opschrift: *Maria mater gracie mater misericordia tu nos ab hoste protege in hora mortis suscipe anno domini m ccccc xvii. Wilhelmus et Jaspar Moer fres me fecerunt*

Heusden Catharijnekerk

Kloknaam: Martinus
Klokgieter: Willem en Jaspar Moer, 1518
Doorsnee: 147,5 cm
Gewicht: 2000 kg
Opschrift: *sit mea vox grata sum martinus vocitata wilhelmus jaspar moer quam fudere per artem anno domini m ccccc xviii*
Vertaling: Mijn stem zij liefelijk, ik ben Martinus genoemd en door de kunst hebben Willem en Jaspar Moer mij gegoten in het jaar des Heren 1518.

De klok heeft als oorlogsregistratie nr 6 A 747 P. Uitgenomen op 18-2-1943 en opgeslagen in Tilburg

Schiedam, Sint Jans- of Grote kerk

Kloknaam:
Klokgieter: Willem
en Jaspas Moer,
1519
Doorsnee: 168 cm,
Gewicht: 3380 kg
Opschrift:
*Chrismate perlita
dicar baptista
ioannes iugiter
hymmidicos aggero
cesa choros*

wihelmus jaspas me rounflant ere tonante anno dni m ccccc xix

Foto 16 december 1942, de grootste luidklok van de grote of Sint Janskerk in beslag genomen, maker onbekend, collectie gemeentearchief Schiedam, beeldnummer 41194.

Riel, R.K. Kerk Antonius Abt

Kloknaam: Anthonius
Klokgieter: Willem en Jaspas Moer,
1519
Doorsnee: 62,5 cm
Gewicht: 148 kg
Opschrift: *Anthonius is mynen naem
my gheluit sy gode bequaem here
willem wolf ende bartholomeus
rubbeýes hebben my doen makei en
willem ende jaspas moer maeckten
my int jaer ons heren
m ccccc xix*

Berkel Enschoot, Sint Willibrorduskerk.

Kloknaam: Maria
Klokgieter Jaspas Moer, 1524
Doorsnee: 83,0 cm
Gewicht: 350 kg.
Opschrift: *Maria is mynen naem jasper moer heeft my
ghemaect int jaer ons heren m ccccc xx iiii*

Alkmaar, Grote kerk

Kloknaam:

Klokgieter: Jaspar Moer, 1525

Doorsnee: 130 cm

Gewicht: 1360 kg.

De kerk is een toonbeeld van Brabantse gotiek en zou zijn ontworpen door de Mechelse architect Andries I Keldermans, een lid van de Mechelse architectenfamilie Keldermans, maar officiële aktes zouden enkel melding maken van Antoon I Keldermans, zijn zoon. Naast Antoon

werkte ook zijn broer Matthijs II en na Antoons dood diens zoon Antoon II mee aan de bouw en het definitieve ontwerp.

Netersel, Sint Brigidakerk

Vanouds was de H. Brigida de patrones van de parochie Netersel, maar dat veranderde toen er rond 1930 een nieuwe kerk gebouwd moest worden. Het geld hiervoor kwam uit het Grewenfonds van de succesvolle Rotterdamse effectenhandelaar J. Grewen, waaraan de voorwaarde kleefde dat Sint Antonius van Padua als patroon zou worden gekozen. Onder dit beding kwamen circa twaalf rooms-katholieke kerken in het bisdom Den Bosch tot stand.

In 1944 werd de in 1932 gebouwde kerk zwaar beschadigd. In 1950 is de huidige kerk gebouwd. Klokkenstoel met twee klokken van Jaspar Moer.

Kloknaam: Brij

Klokgieter: Jaspar Moer, 1529

Doorsnee: 74,6 cm

Gewicht: 225 kg

Opschrift: *'Brij is mijnen naem, Jaspar Moer heeft mij ghemaect int jaer ons heren MCCCCXIX'*

Kloknaam: Petrus

Klokgieter: Jaspar Moer, 1530

Doorsnee: 84,7 cm

Gewicht:

Opschrift: *'Petrus is mijnen naem, Jaspar Moer heeft mij ghemaect int jaer ons heren MCCCCXXX'*

Oisterwijk Stadhuis

Klokgieter Jaspar Moer, 1532.

Doorsnee 57 cm

Gewicht: 120 kg

Opschrift: *In t jaer onze heren M ccccc xxx ii Jaspar moer heeft mij gegoten Jesus Maria bidt voor ons*

Zaltbommel Sint Maartenskerk

Kloknaam: Ignacius
Klokgieter: Jaspas Moer, 1533
Doorsnee: 118 cm
Gewicht:
Opschrift : *Ignacius is mynen
naem myn gheluyt sy gode
bequaem jaspas moer heeft my
gemaect int jaer ons heren
m ccccc xxx iii*
Staat in de kerk en komt
oorspronkelijk van de
Gasthuistoren.

Tilburg, Hasseltse Kapel

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Jaspas Moer,
1536
Doorsnee: 50,9 cm
Gewicht: 53,4 kg.
Opschrift: *maria is mijnen
naem, jasper moer
maecten mij int jaer ons
heeren m ccccc xxxvi*

Hilvarenbeek, Sint Petrus Bandenkerk

Kloknaam: Lucas
Klokgieter: Jaspas Moer, 1536
Doorsnee 67 cm
Gewicht: 200 kg
Opschrift: *lucas is mynen naem jaspas moer maecte
my int jaer ons heeren m ccccc xxxvi*

Den Haag, Grote of Sint Jacobskerk

In 1541 goot Jaspar Moer met zijn zoon Jan de Jhesusklok van ca 6000 kg. Karel V schonk deze klok na de grote brand van de kerk deze klok. Op de klok is de oudste afbeelding te vinden van het Haagse wapen, de ooievaar, te vinden.

In de Tweede Wereldoorlog werden de klokken gevorderd door de Duitse bezetter. Voorkomen kon worden dat ook deze klok werd gevorderd, door in het geheim de torendeur te versmallen waardoor de klok niet meegenomen kon worden. De kleinere klokken werden wel meegenomen, maar het schip waarop ze vervoerd werden naar Duitsland leed schipbreuk in het IJsselmeer. Na de oorlog zijn deze klokken weer gehangen in de toren. Bij de bevrijding van Nederland op 10 mei 1945, werd de Jhesusklok, tot verrassing en vreugd van de Hagenaars volop geluid!

Kloknaam: Jhesus

Klokgieter: Jaspar Moer en Jan Moer, 1541

Doorsnee: 220 cm

Gewicht: 6000 kg

Opschrift: *Doer des engels vermonden was mijnen naem Jhesus geheten eer ic was ontfaen. Jaspar Moer met Jan sien soen hebben mij gegoten seer suut van thoen*

Vele malen zal deze klok geluid hebben bij de vele huwelijksplechtigheden van de Oranjes en de geboortes van hun kinderen:

datum gebeurtenis vorstelijke personen

1 juli 1626	Doop	prins Willem II van Oranje
16 december 1627	Doop	prinses Louise Henriëtte, dochter van prins Frederik Hendrik van Oranje
23 November 1628	Doop	prinses Henriëtte Amalia, dochter van prins Frederik Hendrik van Oranje
20 Mei 1632	Doop	prinses Isabella Charlotte, dochter van prins Frederik Hendrik van Oranje
8 juni 1634	Doop	prinses Albertine Agnes, dochter van prins Frederik Hendrik van Oranje
29 maart 1637	Doop	prinses Henriëtte Catharina, dochter van prins Frederik Hendrik van Oranje
26 oktober 1642	Doop	prinses Maria, dochter van prins Frederik Hendrik van Oranje
15 januari 1651	Doop	prins Willem III van Oranje
8 februari 1689	Doop	prinses Maria Amalia, dochter van vorst Hendrik Casimir II van Nassau-Dietz
11 april 1748	Doop	prins Willem V van Oranje-Nassau
5 maart 1760	Huwelijk	prinses Carolina van Oranje-Nassau, zuster van Willem V met vorst Karel Christiaan van Nassau-Weilburg
13 januari 1761	Doop	erfprins George Willem Belgicus van Nassau-Weilburg
20 december 1761	Doop	prins Lodewijk van Nassau-Weilburg
8 februari 1764	Doop	prinses Maria van Nassau-Weilburg
2 oktober 1765	Doop	prinses Louise van Nassau-Weilburg
30 oktober 1768	Doop	erfprins Frederik Willem van Nassau-Weilburg
19 december 1770	Doop	prinses Louise van Oranje-Nassau
17 september 1772	Doop	erfprins Willem, de latere koning Willem I der Nederlanden
3 maart 1774	Doop	prins Willem George Frederik van Oranje-Nassau
14 oktober 1790	Huwelijk	prinses Louise van Oranje-Nassau met hertog Karel van Brunswijk-Wolfenbüttel
28 december 1792	Doop	erfprins Willem, de latere koning Willem II der Nederlanden
24 augustus 1818	Doop	prins Alexander der Nederlanden
4 mei 1824	Doop	prinses Sophie der Nederlanden
18 augustus 1828	Doop	prinses Louise, dochter van prins Frederik der Nederlanden
12 augustus 1841	Doop	prinses Marie, dochter van prins Frederik der Nederlanden
7 februari 1901	Huwelijk	koningin Wilhelmina der Nederlanden met hertog Hendrik van Mecklenburg-Schwerin
7 januari 1937	Huwelijk	prinses Juliana der Nederlanden en prins Bernhard van Lippe-Biesterfeld
12 mei 1938	Doop	prinses Beatrix der Nederlanden
18 april 1966	Huwelijk	prins Karl van Hessen-Kassel en gravin Yvonne Margit Valerie Szapáry von Muraszombath, Széchysziget und Szapár
10 januari 1967	Huwelijk	prinses Margriet der Nederlanden en Pieter van Vollenhoven
2 september 1967	Doop	prins Willem-Alexander der Nederlanden
19 mei 2001	Huwelijk	prins Constantijn der Nederlanden en Laurentien Brinkhorst
12 juni 2004	Doop	prinses Catharina-Amalia der Nederlanden

Den Haag, Grote of Sint Jacobskerk

Kloknaam: Salvator

Klokgieter: Jan Moer, 1547

Doorsnee:

Gewicht:

Opschrift: *Salvator is myn naem my gheluyt sy gode bequaem Jan Moer Maeckten my in t jaer mcccc xlvii*

Nederhemert noord, N.H. kerk

Kloknaam:

Klokgieter: Jaspar en Jan Moer, 1541

Doorsnee: 55 cm

Gewicht: 115 kg

Jan Moer Jaspars zoon

Jan Moer volgde zijn vader Jaspas in de Bossche gieterij op. Het oudst bekende bericht vertelt dat hij in 1541 samen met zijn vader een bijna zesduizend kilo zware klok voor Den Haag goot. Ook moest hij regelmatig zware teleurstellingen incasseren. In de jaren 1548-1550 moest hij te Delft tot driemaal toe een al even zware klok hergieten. Maar hoe dit ook zij, in elk geval moet hij een gerespecteerd meester zijn geweest getuige deze belangrijke opdracht. Hij goot ca 80 klokken, waarvan 3 met zijn vader en 1 met zijn zoon Cornelis. Jan heeft een behoorlijk aantal klokkenspelen gegoten waaronder voor Tiel, 's-Hertogenbosch, Gouda, Woerden, Amsterdam en Gdansk. Hij heeft ook een klok voor de Sint Cathrikerk in 's-Hertogenbosch gegoten alsmede een klokje in 1562 voor Bokhoven. Jan Stierf omstreeks 1566. Het was over met klokkengieten in 's-Hertogenbosch.

Well Ammerzoden) N.H. Kerk

Kloknaam: Nicolaus en Martinus
Klokgieter Jan Moer, 1546
Doorsnee: 63 cm
Gewicht: 166 kg
Opschrift: *Nicolaus ende Martinus is mynen naem jan moer maeckten my int jaer M CCCCC XLV*

Herentals België, Sint Catharinakerk Begijnhof

Kloknaam: Gregorius
Klokgieter: Jan Moer, 1547
Doorsnee: 51 cm
Gewicht: 250 kg
Opschrift: *gregorius is mynen naem jan moer maeckte mij int jaer m ccccc xlvii*

Goirle, R.K. Kerk Sint Johannes Onthoofding.

Kloknaam: Jhesus
Klokgieter: Jan Moer, 1547,
Doorsnee: 54,5 cm
Gewicht: 100 kg
Opschrift: *Jhesus is mijnen naem jan moer maeckten mij int jaer ons heeren m ccccc xlvii*

Kloknaam: Johannes Baptiste
Klokgieter: Jan Moer, 1552
Doorsnee: 112,5 cm
Gewicht: 880 kg
Opschrift: *Iohannes baptiste is mynen naem ick beschreij den dooden en den levenden roep ick tot gods diensten jan moer maeckten mij int jaer m ccccc lii*

Asten, Museum Klok en Peel.

Kloknaam: Loy
Klokgieter: Jan Moer,
1547
Doorsnee: 33,8 cm
Gewicht: 30 kg
Opschrift: *loy heyt ick jan
moer maeckten my m
cccc lvii*

Den Haag, Grote Kerk of Sint Jacobs Kerk

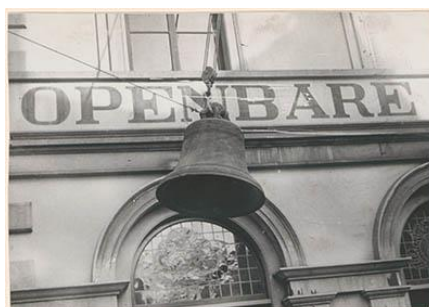
Kloknaam: Salvator
Klokgieter: Jan Moer, 1547
Doorsnee:
Gewicht: 790 kg
Opschrift: *Salvator is myn naem my gheluyt sy gode
bequaem Jan moer maeckten my in t jaer M CCCCC
XLVII*
De luidklok uit 1547 van Jan Moer, zoon van Jaspas, verhuisde van de luidzolder naar de spits en kreeg daar een plaats als carillonklok.

Delft Lutherse kerk

Naam klok:
Klokgieter: Jan Moer, 1548
Doorsnee: 45,5 cm
Gewicht:

Dordrecht Openbare Leeszaal

Naam klok: Salvator
Klokgieter: Jan Moer, 1551
Doorsnee: 96 cm
Gewicht: 474 kg
Opschrift: *Salvator is mynen
naem my gheluyt sy gode
bequaem Jan Moor Maeckten
my int jaer ons heeren m ccccc
li*

Tiel Sint Maartenskerk

Kloknaam: Salvator
Klokgieter: Jan Moer, 1552
Doorsnee: 155 cm
Gewicht: 2410 kg
Opschrift: *Salvator is mynen naem ick beschry den doden ende den levenden roep ick tot gods diensten Jan Moor maeckten my int jaer m ccccc lii. Hugbrecht Ghysberts ende Willem de Kale kerkmeesters tot Thiel*
Hangt in de toren

Kloknaam: Ursula
Klokgieter: Jan Moer, 1552
Doorsnee: 126 cm
Gewicht: 1427 kg
Opschrift: *Ursula is mynen naem ick ben goet ende wel geraeckt Jan Moor heeft my gemaect int jaer ons heeren m ccccc lii*
Staat in de kerk

Kloknaam: Laurens
Klokgieter: Jan Moer, 1554
Doorsnee: 83 cm
Gewicht: 378 kg
Opschrift: *Laurens is mynen naem my gheluyt sy gode bequaem Jan Moor maeckten my int jaer ons heeren m ccccc l iiii*
Staat in de kerk

Bokhoven, R.K. Kerk Sint Antonius Abt

Kloknaam: Petereus
Klokgieter: Jan Moer, 1552
Doorsnee: 47 cm
Gewicht: 60 kg
Opschrift:
*Petereus*is*mijnen*naem*jan*moor*maeckte*mij*int*jaer*mcccc*lii*c*

Son, voormalige kerk Sint Pieter, toren 15^e/16^e eeuw

Kloknaam:

Klokgieter: Jan Moer, 1553

Doorsnee: 105 cm

Gewicht: 689 kg

Opschrift: *Katherina is mijnen naem mij geluyt sy gode bequaem. Jan Moor maekten my int jaer ons heren m ccccc l iii*

Braunschweig, Duitsland, St Katharinen

Kloknaam: Servator

Klokgieter: Jan Moer, 1553

Doorsnee: 165 cm

Gewicht: 2700 kg

Opschrift: *SERVATOR MIHI NOMEN INEST AD OVILE SACRATYM VOCE GREGEM VOCITO VOCE REPELLO LVPROS JOANNES MOOR ME FECIT ANNO M CCCCC LXIII*

Grote of Laurenskerk Weesp

Kloknaam:

Gieter: Jan Moer 1562

Doorsnee:

Gewicht:

Klok maakt deel uit van de beiaard

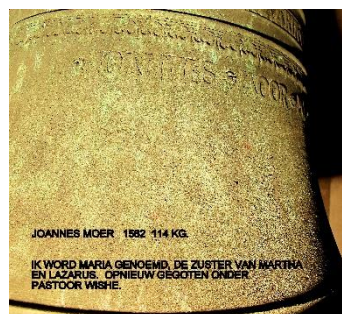
Lopik, N.H. Kerk

Kloknaam: Johannes Evangelista
Klokgieter: Jan Moer, 1562
Doorsnee: 96 cm
Gewicht: 593 kg
Opschrift: *Johannes Evangelist is mjnen naem myn gheluyt sy gode bequaem Jan Moor maecken my int jaer ons heren M CCCCC LXII*

Klok hangt aan rechte luidas

's-Hertogenbosch Sint Catharinakerk

Kloknaam: Maria
Klokgieter: Jan Moer, 1562
Doorsnee:
Gewicht: 114 kg
Opschrift: *Maria vocor Marthe Soror Et Lasari Refusa sub P. Nicolas Wishe Anno Domini XVcLXII Johannes Moor me fecis*

Gdansk, Polen, Stadhuis

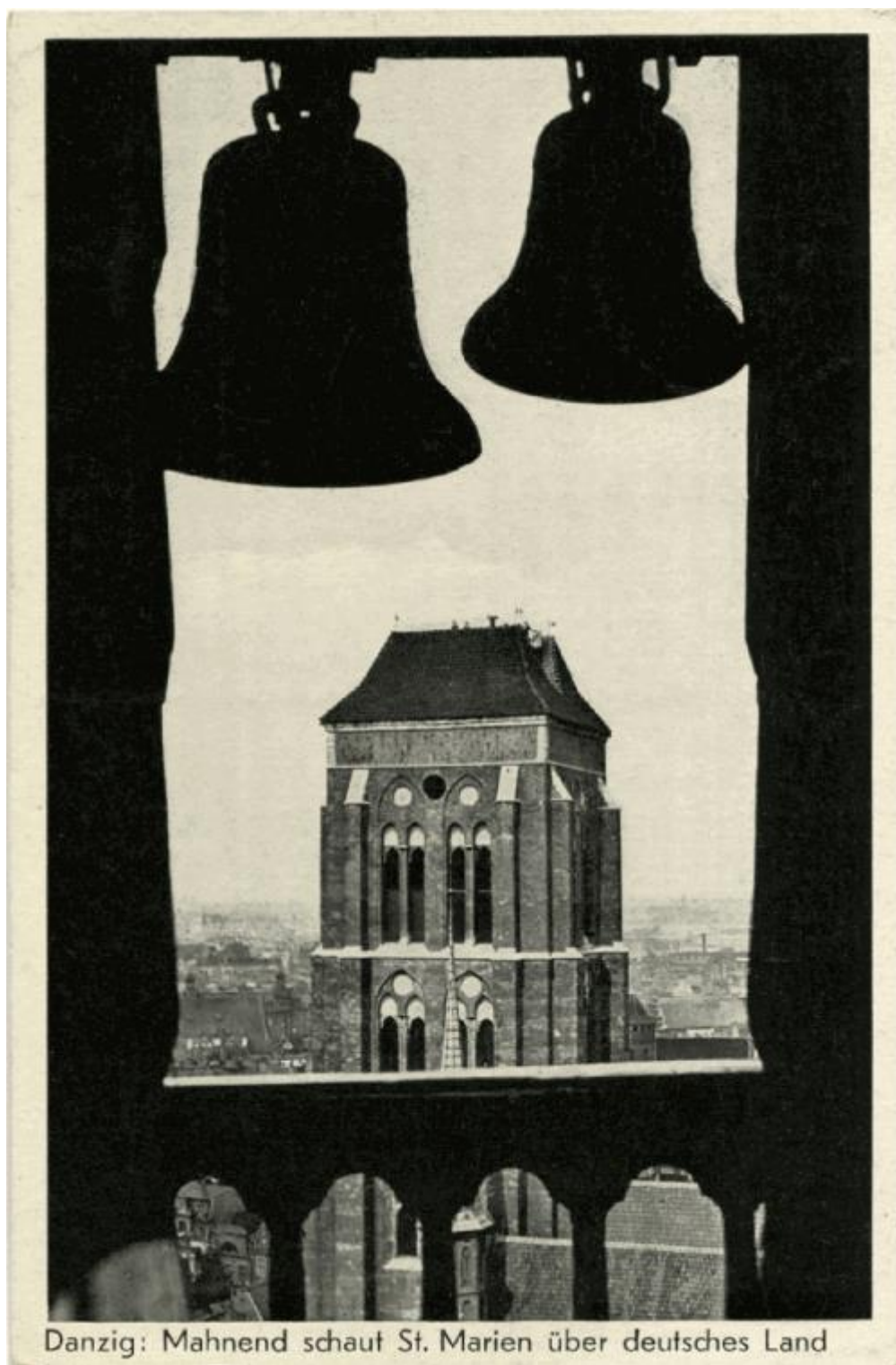

In 1560 heeft Jan Moer een klokkenspel gegoten voor het stadhuis van Gdansk bestaande uit 13 speelklokken en een grote klok. Helaas is dit spel in de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan.

In de 16^e eeuw woonden er veel Nederlanders in Gdansk. Het is niet vreemd dat hier een "Bosch" klokkenspel hing.

Klok van Jan Moer uit Gdansk, in het Museum

the bells of Jan Moer in the tower of the Main City Town Hall. Photo by P. Czarnecki (ca.1932), from the collection of J. Wołodzko.

the Main City Town Hall in Gdańsk. Curicke, Der Stadt Danzig, 52.

The Main Town Hall automatic carillon

There were actually several renowned bell founders active in the Gdańsk region at the time, yet despite their considerable achievements,²² the bells for the Main Town Hall automatic carillon as well as those for the Old Town instrument were ordered from the Netherlands, from bell founders in 's-Hertogenbosch and Hoorn, respectively. Thus the Gdańsk soundscape had the distinct timbre of Netherlandish cities.

The Main Town councillors' decision to commission the bells from Jan Moer shows that they had very good orientation as to the casting of carillon bells. The city of 's-Hertogenbosch, from where Jan Moer hailed, had long been an important centre in the development of bell founding, whereas the Moer family were considered to be among the past masters in the art of founding clock tower and carillon bells.

Jan Moer, also using his middle name Jasper²³ as well as the variant of his surname Moor,²⁴ was that family's most active producer of bells. The first three he cast with his father in 1539–1541, the next 84 he founded on his own, and the last bell he cast with his son Cornelis Jan in 1565 (for the Nieuwe Kerk in Delft). Out of the whole family, he also cast the largest number of carillon bells. For St John's Church in his hometown 's-Hertogenbosch he produced a eighteen-bell carillon in 1551–1553. In the meantime, in 1552, he also cast sixteen bells for the Church of St Martin in Tiel, to which he added another three bells in 1554, and then in 1557–1558 he produced a small carillon for the city of Woerden. As already mentioned, Jan Moer was also commissioned by Amsterdam to found a number of bells for Oude Kerk. Moreover, he founded single bells for individual churches in many Dutch cities, as well as the Church of Catherine in Brunswick.²⁵

For the Main Town Hall in Gdańsk, Jan Moer cast 14 bells on a scale from f^1 to d^3 in the following order: $f^1-g^1-a^1-b$ flat $^1-c^2-d^2-es^2-e^2-f^2-g^2-a^2-b$ flat $^2-c^3-d^3$. These bells were intended for an automatic carillon.

The constructor of the actual carillon mechanism is unknown, but the person appointed by Gdańsk to supervise the realisation of this task might be identified with a high degree of probability. This is because in 1560, when the first carillon bell or perhaps all the bells were already installed, Franciscus de Rivulo, a musician and composer who had arrived presumably from the Netherlands, was named as the cantor at the Church of the Blessed Virgin Mary as well as the first setter of the Main Town Hall bells.²⁶ It therefore may be safely assumed that he was overseeing the construction of the carillon mechanism.

We do not know who made the drum and other elements of the carillon. They were most probably constructed in one of the Gdańsk clockmaking workshops. At the time, the local clockmakers did not have their own guild, but instead they employed various metalworking artisans who produced various component parts of clocks. It is therefore highly probable that the creation of the carillon drum as well as other essential components was entrusted to the same artisan who was commissioned to construct the clock in the Main Town Hall tower. Unfortunately, his name is unknown, though some assume that it was the official clockmaker of the city at the time called Jorge.²⁷

The most important element of the mechanism was the metal drum, which was used to program the music. It comprised two 1.4 m diameter hoops connected

by 79 34.6-cm-long slats. Each slat had 14 square, 1.1 x 1.1 cm openings. Pins were inserted into selected square openings in order to program the music on the drum.²⁸

Jan Moer's bells have been described several times in the past. The first description was made by Johann Gottfried Anthony (1697–1765), a bell founder from Leipzig who had been active in Gdańsk and the Pomeranian region from the 1730s. He most probably made measurements of all the bells, and it cannot be ruled out that he did so in preparation to construct a carillon for St Catherine's Church. However, he could only make approximate estimates because the bells were not taken down. His original notes are unfortunately lost, though some of the estimated values have been cited by Bruno Meyer²⁹ and Herbert Pawlowski.³⁰ The latter provides the weights of the highest and the lowest bell as well as the total weight of all the bells: 50 pounds, 10 centners and 48 centners, respectively. Therefore, the total weight of the bells would have been 2467.2 kg.³¹ The highest bell *d*³ would have weighed 20 kg, which differs considerably from current assessments,³² and the lowest bell 514 kg. The other description of the bells (their diameter and weight of the highest and the lowest bell as well as the weight of ten of the hammers) was given by Carl Anton Kaschlinsky, the city clockmaker and town hall carillon bell setter in 1847–1882.

The only common parameter given by Anthony and Kaschlinsky were the weight of the lowest bell, which Kaschlinsky indicated to be approximately 10–12 centners.³³

Jan Moer's bells were decorated. In two bands around the bell shoulder, the bell founder included an inscription adored on the top and bottom with lilies. The lilies on the top, near the crown, included upturned chalices, whereas the less adorned lilies below the lower band were arranged inversely – a composition frequently applied in the adornment of bells. The Latin inscription, in capital letters, read as follows:

OMNIA TEMPVS HABET

ET SVIS SPATIIS TRANSEVNT VNIVERSA SVB COELO This citation from the Book of Ecclesiastes (3:1) refers to the passing of time: 'For everything there is a season, and a time for every matter under heaven.'³⁴ It should be noted that Moer's inscription differs slightly from the Biblical text. In the Vulgate, we read 'Omnia tempus habent, et suis spatiis transeunt universa sub coelo',³⁵ whereas the inscription uses the word 'habet' instead of 'habent', which slightly alters the meaning of the sentence.

To the inscription, the bell founder added, in Latin, his first name (Johannes), surname (Moor), location (de Buscoducis), the formula 'he made me' (me fecit) and the year the bell was founded, '1560':

IOHANNES MOOR DE BVSCODVCIS ME FECIT ANNO DNI MCCCCCLX

In the centre of the waist of the bell, Jan Moer cast the three coats of arms of Gdańsk, Royal Prussia and the Polish-Lithuanian Commonwealth, each supported by holders in typical sixteenth-century fashion. The shield of Gdańsk was held by two lions, the Commonwealth by two angels and Royal Prussia by two unicorns. This heraldic triad started appearing in paintings and buildings of Gdańsk after 1454, probably the most impressive of which is on the Upland Gate. With regard to the emblems of the Commonwealth and Royal Prussia, Jan Moer made the mistake of having the heads of the eagles turned to the left instead of the right.³⁶ This might have resulted from the bell founder's lack of knowledge, imprecise instructions or the plain oversight of the artisan responsible for the designs. Such heraldic errors were indeed quite common.³⁷

About the author

Danuta Popinigis, Professor of Musicology, lecturer at the Stanisław Moniuszko Academy of Music 1980–2022. Areas of research include sixteenth-nineteenth music culture of Gdańsk, music manuscripts of Gdańsk provenance, the history of carillons and of carillon music, cooperating with the *Répertoire International des Sources Musicales* since 1997.

The author of dozens of articles and books: *Muzyka Andrzeja Hakenbergera*, Gdańsk, 1997, *Carillon i muzyka carillonowa dawnego Gdańska*, Gdańsk, 2014 (transl. *Carillons and Carillons Music in Old Gdańsk*, Berlin, 2019). Co-author of the music manuscript catalogue series *Music Collections from Gdańsk*, vols. 1, 2, 3, Gdańsk/Kraków, 2007, 2008, 2011, editor of the Polish Carillon Society scientific magazine *Carillon Review*, 2008-2013; co-author of the introduction and commentaries to the manuscript facsimile edition of Johann Ephraim Eggert's *Choral-Lieder zu der Glockenspiel der Altstädtischen Ober-Pfarr-Kirche zu St. Catharinen...*, Gdańsk, 2006.

Three of Jan Moer's bells have survived in Gdańsk to this day: the sixth d² (counting from the bottom up), the eleventh a², and the fourteenth d³ at the top. According to Dr Grzegorz Szychliński, the highest d³ bell has the following parameters: 373 mm diameter, 320 cm height, c. 32 kg weight.

Most of the automatic Main Town Hall carillon bells were destroyed during the fighting in the city in March 1945. Today, the surviving three bells are displayed at the entrance to the Main Town Hall.

Adriaen Steylaert Mechelen

De Mechelse klokkengieters Waghevens en Van den Ghein gingen de boventoon voeren. Het markante einde van de Bossche klokkengieterij is te vinden in de Antoniuskapel aan het eind van de Hinthamerstraat. In 1574 goot de Mechelse klokkengieter Adriaen Steylaert een klok voor het torentje van de kapel genaamd Salvator. Op de klok staat te lezen **SLAVATOR!**

's-Hertogenbosch Antoniuskapel

Heusden

Catharijnekerk, Maria

Kloknaam: Maria
Klokgieter:
Doorsnee: 55 cm
Gewicht:
Opschrift: *Maria M CCC XXXVIII*

Maria, deze klok uit 1334 is in 1954 opgegraven in de consistoriekamer, voorheen een zijkapel van de kerk, bij werkzaamheden voor de centrale verwarming in de kerk en staat nu in het koor van de kerk opgesteld. De klok bevond zich onder een vloer van gebarsten Naamse steen. Mogelijk is zij hier verborgen tijdens de zestiende eeuwse onlusten (1578).

De klok is zonder sjablone gevormd en is van het suikerhoed model.

Sjef de Bonth toont de opgegraven Maria-klok.
Collectie Nico de Bonth

Catharijnekerk Heusden vòòr de Tweede Wereldoorlog in afgeknotte vorm. Collectie Bart Beard. Napoleon liet in 1811 de spits verwijderen voor een optische seinpost, onderdeel van een gtelegraafverbinding tussen Parijs en Amsterdam.

Catharijnekerk

Kloknaam: Katrina

Klokgieter: onbekend, 1412 Bossche School (Arnoldus de Gravia, Jan en Godefridus van Hyntham)

Doorsnee: 88 cm

Gewicht:

Opschrift: *katrina vocor anno domini m cccc xii*

Vertaald: Ik heet Katrina, in het jaar des Heeren 1412

Functie: Luidklok

Hangt in de vieringstoren, foto Ad Hartjes

Oorlogsregistratienummer 6 M 16

7- HET PRODUCEREN VAN EEN KLOK

Het vormen van een klok is een tijdrovende en ingewikkeld proces. Het eigenlijke gieten van de klok voltrekt zich in een korte tijd. Er worden twee sjablonen gemaakt; een van het binnenprofiel en een van het buitenprofiel van de klok. Daarna wordt de binnenvorm van de klok gemaakt en daaroverheen de buitenvorm, ook wel “valse” klok genaamd omdat dit het exacte model is van de te gieten klok. Deze valse klok, bestaand uit stevig zand en een dun laagje was waarop de opschriften en versieringen zijn aangebracht, wordt ingesmeerd met verschillende lagen vuurvaste massa. Het geheel wordt omsloten door een stalen vorm, die wordt opgevuld met een stampmassa. Na de droogtijd van enkele dagen wordt de buitenmantel van de kern gelicht en wordt de “valse” klok verwijderd. De opschriften en versieringen aanvankelijk positief op de valse klok, na verwijdering ziet men het negatief aan de binnenzijde van de buitenmantel. Tenslotte wordt de buitenmantel, na goed drooggestookt te zijn, weer over de kern geplaatst en zo ontstaat een lege ruimte waarin het vloeibare brons van ca 1100 graden wordt gegoten. Als de klok is afgekoeld wordt ze uit de vorm gebroken en schoongemaakt.

8- BRONNEN

- André Lehr, Drs. C.N. Fehrmann, J.W.C. Besemer, Klokken en klokkengieters, Bijdragen tot de Campanologie, 1963
- Drs. E.J. Haslinghuis en C.J.A.C. Peeters, De Dom van Utrecht, 1965
- F. Smulders, Met Gansen Trou. Twee klokken voor de Heusdense kerk, 1954
- Dom van Engelen, Met Gansen Trou. De Meesters Jan en Willem Hoerken, 1955
- C.N. Fehrmann, De Kamper klokgieters, 1967
- Jan Mosmans, De Sint Janskerk te 's-Hertogenbosch, 1931, heruitgave Adr. Heinen 1980
- André Lehr, Van Paardebel tot Speelklok, 1981
- C. Peeters, De Sint Janskathedraal te 's-Hertogenbosch, 1985
- L.F.W. Adriaenssen, De Bossche klokkengietersfamilie Moer, 1450-1570, in: Noordbrabants Historisch Jaarboek 6, 1989
- André Lehr, Wim Truyen, Gilbert Huybens, Beiaardkunst in de Lage Landen, 1991
- Martin Formesyn, Johan Lowyck e.a., Klokkenspelen en Beiaarden in West Vlaanderen, 1993
- André Lehr, Berichten uit het Nationaal Beiaardmuseum, no 10 augustus 1994
- H.J. van Nieuwenhoven, Klokkenvordering 2 dln, 1942-1943, 1996
- Johan Huizinga, Herfsttij der middeleeuwen, 22e druk 1997
- Jörg Poettgen, Glocken der Spätgotik, Werkstätten der Spätgotik von 1380-1550, 1997
- Gilbert Huybens e.a., Vijf eeuwen klokkenkunst te Mechelen, 1998
- Elly van Loon-van de Moosdijk/Annemarieke Willemsen, Klokken van wereldklasse, 1999
- André Lehr, Kringnieuws 4, bijlage, Twee eeuwen klokken gieten in 's-Hertogenbosch, 2000
- Jos D'hollander, Van klok tot beiaard, 2003
- E. van Loon-Van de Moosdijk, Goet ende wael gheraect, 2004
- Andre Lehr, Klok en Klepel nr 93, december 2005, pag 13-16, Desiderius Erasmus en de klokken van Averbode.
- Heleen van der Weel, Klokkenspel, Het carillon en zijn bespelers tot 1800, 2008
- Heleen van der Weel, Calvin tot in de top, De invloed van het Calvinisme op het luidklokken- en klokkenspelgebruik, Klok en Klepel nr 106 maart 2009
- Sjoerd van Geuns, 500 jaar Van Wou klokken in de Utrechtse Dom toren, 2009
- Drs. Jan van Oudheusden en dr. Harry Tummers, red.
De grafzerken van de Sint Jan te 's-Hertogenbosch II, schip, 2010.
- Luc Rombouts, Zingend Brons, 500 jaar beiaardmuziek in de Lage Landen en de Nieuwe Wereld, 2010
- Heleen van der Weel, Website Stichting Carillon Den Haag, Boterklokje, 2013
- René de Kam, Frans Kipp, Daan Claessen, De Utrechtse Domtoren, 2014
- René de Kam, Utrechtse klokken na de Reformatie, Luid en Duidelijk, Orgaan van UKG,
- Cees Slegers, Van Balkom Beiaardiers, Drie generaties Bossche klokkenspeler, 1915-2015
- Jan de Bont, Dennis van Hoof en Frans van der Smissen Het is al Klok wat de Klok slaat, 2016
- Luc Rombouts, De oorsprong van de beiaard, 2019
- Wouter Iseger, Stille Torens, 2021
- Museum Klok en Peel, afd. klok, Asten; Reiner Schütte, archief Hoernken 2021
- De Keersopper, juni 2017, Heemkundekring Bergeyk en mededeling Martien Veekens 2021
- Website Rijksdienst Cultureel Erfgoed
- [https://nl.wikipedia.org/wiki/Grote_of_Sint-Jacobskerk_\(Den_Haag\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Grote_of_Sint-Jacobskerk_(Den_Haag))
- Mededeling A. Subelack, info over Middelrode 2021
- Mr J.H. van Heurn, Beschrijving der Stad 's-Hertogenbosch, 2022
- Liste von Glocken in Deutschland, bijgewerkt 21 juni 2023
- Heleen van der Weel, De ontwikkeling van het toreninstrument. NKV, Nederlandse Klokkenspel Vereniging, z.j.
- Boschlogie III, module klokken en beiaarden z.j.
- Academia.edu 7286324

9- BIJLAGEN

Bijlage 1

Gegoten klokken voor 's-Hertogenbosch door Bossche gieters 1367 tot 1567:

Jacobus van Helmont	Uurslagklok Maria Stadhuis	1372	
Willem van Vechel	Grimmeklok Sint Jan	1408	
Gobel Moer	Sint Jansklok Sint Jan	1462	10650 pond
Gobel Moer	Mariaklok Sint Jacobskapel	1482	
Gobel Moer	Anna, Maria en Lambertus Sint Jan	1490/95	15813 pond
Willem en Jaspar Moer	Speelwerk van 14 klokken en schellen Sint Jan	1505	
Jaspar Moer	Een aantal klokjes Stadspoorten en torens	1524	
Jaspar Moer	6 Klokjes Stadspoorten	1528	150 pond
Jan Moer Jspr zoon	Bokhoven Kerk	1552	60 kg
Jan Moer Jspr zoon	Voorslag 18 klokjes en 1 grote klok Sint Jan	1551/53	
Jan Moer Jspr zoon	Salvator en Maria Sint Jan	1561	807/7732pd
Jan Moer Jspr zoon	Maria Sint Cathrien	1562	114 kg

Willem van Helmont/a Vechel.

Gedicht op de Grimme van 1408, vertaald in Nederlands door **Jan Mosmans**:

De klok is volgens Mosmans verloren gegaan bij de brand van de Sint Jan in 1584.

In het jaar 1408

Ben ik in den Bosch, dat ik dien, geboren en Grimma genoemd geworden;

Ik verjaag de roovers en meld tijdig beroeringen.

Ik roep op, om zich ten oorlog uit te rusten, en den brand te verdrijven.

Die mij goot had tot naam Willem,

Van Vechel was hij geboortig en in deze kunst bedreven.

Uit: Taxandria, 1929, tijdschrift voor Noordbrabantsche geschiedenis en volkskunde, pag. 183/186

Uit Goet ende wael gheraect, Elly van Loon-Van de Moosdijk 2004, pag.49 en 168: In 1462 goot Gobel Moer de klok Sint Jan Evangelist uit het brons van de Grimme, die vervolgens verloren ging bij de kerkbrand van 1584.

Bijlage 2

Klokkenspelen gegoten door Bossche gieters

Willem Moer	5 Schellen Abdij van Averbode	1503	297 pond
Willem en Jaspar Moer	Voorslag van 6 klokken Abdij van Averbode	1504	6600 pond
Willem en Jaspar Moer	Speelwerk van 14 klokken en schellen	1505	
Jaspar Moer	's-Hertogenbosch Sint Jan Zes klokjes van 4 pond elk Abdij van Averbode	1513	
Jan Moer Jspr zoon	Voorslag 18 klokjes en 1 grote klok 's-Hertogenbosch Sint Jan	1551/53	
Jan Moer Jspr zoon	Klokkenspel van negen klokken Tiel Sint Maartenskerk	1552/1554	
Jan Moer Jspr zoon	Vermoedelijk een voorslag en 1 grote klok Stad Gouda	1553/54	
Jan Moer Jspr zoon	Kleine beiaard Kerk Woerden	1557/58	
Jan Moer Jspr zoon	Speelwerk van 13 klokken en 1 grote klok Gdansk stadhuis	1560	
Jan Moer Jspr zoon met zoon Cornelis	Speelwerk van 14 klokken Amsterdam Oudekerkstoren/Stadhuistoren	1561/64	

Bijlage 3

Aanwezige klokken Bossche klokkengieters 1367-1565

Naam Klokgieter	plaats	jaar	naam klok	gewicht	afmeting
<i>Willem de Buscoducis</i>	<i>Buggenum</i>	1373	<i>verloren in 1944</i>	1070	120,0 cm
Jacobus van Helmont	Bergeijk	1367	Katherina	670	103,0 cm
Jacobus van Helmont/toeschrijving	Aalburg	1368	Maria	495	89,0 cm
Jacobus van Helmont/toeschrijving	s-Hertogenbosch	1372	Maria	750	120,0 cm
Jacobus van Helmont/toeschrijving	Venlo	1373	Martinus		136,0 cm
Arnoldus de Gravia	Klok Herbeyen/Kleef Dld	1396			
Arnoldus de Gravia	Maasbree	1399	Aldegundis		81,0 cm
Arnoldus de Gravia	Megen	1399	Katherina	600	92,0 cm
Jan van Hyntham/toeschrijving	Wegberg Duitsland	1411	Ave Maria	1050	118,0 cm
Jan van Hyntham/toeschrijving	Amern/St. Georg Duitsland	1411	Maria		103,0 cm
Jan van Hyntham	Broekhuizen	1411	Maria	1000	116,0 cm
Jan van Hyntham/toeschrijving	Erp	1412	Katrina	540	96,0 cm
Onbekend/ Jan van Hyntham	Aarle Rixtel	1412	Maria	800	128,0 cm
Onbekend/ Jan van Hyntham	Mierlo	1414	Maria	975	117,0 cm
Jan van Hyntham/toeschrijving	Wegberg Duitsland	1421	Petrus	1500	134,0 cm
Jan van Hyntham	Grieth Duitsland	1429	Maria		147,0 cm
Jan van Hyntham	Emmerich	1434		1900	
Jan van Hyntham	Kellen Duitsland	1438	Katrina	1525	136,0 cm
Jan van Hyntham	Kellen Duitsland	1438	Willibrordus	450	96,0 cm
Jan van Hyntham	Elmpt, Viersen Duitsland	1441	Maria	810	111,0 cm
Godefridus van Hyntham	Dürwiss, Düren Duitsland	1421	Bonifacius	1430	120,0 cm
Godefridus van Hyntham	Kaldenkirchen Duitsland	1425	Maria	960	120,0 cm
Godefridus van Hyntham	Kaldenkirchen Duitsland	1426	Katharina	780	108,0 cm
Godefridus van Hyntham	Vorsen (Fresin) België	1427	Maria		
Godefridus van Hyntham	Rijkevorsel België	1428	Maria		130,0 cm
Godefridus van Hyntham	Herpen	1432	Maria	1225	125,0 cm
Godefridus van Hyntham	Pijnacker	1434		1000	118,0 cm
Jan Hoernken	Boxmeer	1443	Jhesus		
Jan Hoernken	Holzheim (Neuss)	1444	Barbara		
Jan Hoernken	Keulen	1449	Speciosa	5600	240,0 cm
Jan Hoernken	Noorbeek	1449	Maria	1360	106,0 cm
Jan Hoernken	Weisweiler	1451			
Jan Hoernken	Bruinisse	1461		610	98,0 cm
Jan en Willem Hoernken	Antwerpen België	1459	Gabriël	4840	194,7 cm
Jan en Willem Hoernken	Antwerpen België	1459	Maria	2821	164,0 cm
Jan en Willem Hoernken	Ermelo	1459		655	131,0 cm
Jan en Willem Hoernken	Loon op Zand	1460	Johannes Baptista	755	108,1 cm
Jan en Willem Hoernken	Geldermalsen	1460	Martinus	1300	127,2 cm
Jan en Willem Hoernken	Tricht	1460		1250	126,9 cm
Jan en Willem Hoernken	Bavel	1463	Brigida	620	99,0 cm
Jan en Willem Hoernken	Rotterdam Delfshaven	1464		655	102,5 cm
Jan en Willem Hoernken	Beesd	1468	Petrus	1180	122,6 cm
Jan en Willem Hoernken	Wisque Frankrijk	1470	Bertina	2200	

Willem Hoernken	Setternich	1457			
Willem Hoernken	Setternich	1458			
Willem Hoernken	Eynatten (L)	1467	Maria	500	
Willem Hoernken	Naaldwijk	1472		1070	120,0 cm
Geert van Wou	Kranenburg Duitsland	1474	Petrus	2100	144,2 cm
Geert van Wou	Elten Duitsland	1476	Maria	1180	133,0 cm
Gobelinus Moer	Pfalzdorf/ Goch Duitsland	1461		120	58,0 cm
Gobelinus Moer	Zutphen	1465			98,3 cm
Gobelinus Moer	Puffendorf Duitsland	1467	Quirinus und Laurentius	310	86,8 cm
Gobelinus Moer	Tongelre (Eindhoven)	1467	Martinus	960	114,0 cm
Gobelinus Moer	Hechtel België	1476	Maria		97,0 cm
Gobelinus Moer en Geert v. Wou	Arnhem	1477	Martinus Eusebius	3175	174,9 cm
Gobelinus Moer en Geert v. Wou	Linschoten v/h Arnhem	1477	Barbara	330	80,0 cm
Gobelinus Moer	Eksel België	1478	Maria	900	110,0 cm
Gobelinus Moer	Maarheeze	1479	Maria	1540	137,0 cm
Gobelinus Moer	s-Hertogenbosch	1482	Maria		66,5 cm
Gobelinus/Willem Moer	Berlicum Middelrode	1483	Maria	110	56,0 cm
Gobelinus Moer	Haarlem	1486		515	
Gobelinus Moer	Heemstede	1487		90	48 cm
Gobelinus Moer	Kessel, Gem Goch Dld	1493		700	
Willem Moer	Leiden	1490	Bonaventura	135	
Jan Moer	Oosterland/Den Oever (Wieringen)	1499		555	96,0 cm
Jan Moer	Oudewater	1500			144,0 cm
Willem en Jaspar Moer	Loon op Zand	1500	Maria	1380	131,3 cm
Willem en Jaspar moer	Berkel Enschoot	1501	Willibrordus	550	94,0 cm
Willem en Jaspar Moer	Heeswijk	1501		1022	
Willem en Jaspar Moer	Breda	1502			45,0 cm
Willem en Jaspar Moer	Hamont België	1502	Jhesus	1400	133,0 cm
Willem en Jaspar Moer	Hamont België	1502	Maria	1100	116,0 cm
Willem en Jaspar Moer	Tiel	1506	Agnes	107	
Willem en Jaspar Moer	Nieuwland	1507		419	88,4 cm
Willem en Jaspar Moer	Antwerpen België	1507	Karolus	6434	212,0 cm
Willem en Jaspar Moer	Lierop	1509	Maria	1391	131,0 cm
Willem en Jaspar Moer	Kleine Brogel België	1510	Dimpna	700	104,0 cm
Willem en Jaspar Moer	Kleine Brogel België	1511	Anna	130	64,0 cm
Willem en Jaspar Moer	Amsterdam	1511	Salvator	3170	168,5 cm
Willem en Jaspar Moer	Oost Souburg	1511	Gheertrudis	265	75,0 cm
Willem en Jaspar Moer	Brandenburg	1515	Maria		148,0 cm
Willem en Jaspar Moer	Maastricht	1515	Servatius (Grameer I)	6350	219,0 cm
Willem en Jaspar Moer	Nederwetten (Nuenen)	1516	Lambertus	300	66,0 cm
Willem en Jaspar Moer	Amsterdam	1516		302	77,1 cm
Willem en Jaspar Moer	Leerdam	1517		1555	137,5 cm
Willem en Jaspar Moer	Heusden	1518	Martinus	2000	147,5 cm
Willem en Jaspar Moer	Schiedam	1519		3280	168,0 cm
Willem en Jaspar Moer	Riel	1519	Anthonius	148	62,5 cm
Jaspar Moer	Berkel Enschoot	1524	Maria	350	83,0 cm
Jaspar Moer	Alkmaar	1525		1360	130,0 cm

Jaspar Moer	Netersel	1529	Brij	225	74,6 cm
Jaspar Moer	Netersel	1530	Petrus		84,7 cm
Jaspar Moer	Oisterwijk	1532	Jhesus Maria	120	
Jaspar Moer	Zaltbommel	1533	Ignacius		118,0 cm
Jaspar Moer	Tilburg	1536	Maria	53	50,9 cm
Jaspar Moer	Hilvarenbeek	1536	Lucas	200	67,0 cm
Jan en Jaspar Moer	Den Haag	1541	Jhesus	6000	?
Jan en Jaspar Moer	Nederhemert noord	1541		115	55,0 cm
Jan Moer	Well (Ammerzoden)	1546	Nicolaus en Martinus	166	63 cm
Jan Moer	Asten	1547	Loy	30	33,8 cm
Jan Moer	Goirle	1547	Jhesus	100	54,5 cm
Jan Moer	Den Haag	1547	Salvator	790	?
Jan Moer	Herentals België	1547	Gregorius	250	51,0 cm
Jan Moer	Delft	1548			45,5 cm
Jan Moor/Moer	Dordrecht	1551			
Jan Moer	Tiel	1552	Salvator	2410	155,4 cm
Jan Moer	Tiel	1552	Ursula	1427	126,5 cm
Jan Moer	Goirle	1552	Johannes Babtiste	880	112,5 cm
Jan Moer	Bokhoven	1552	Peterus	60	47,0 cm
Jan Moer	Son	1553		689	105,0 cm
Jan Moer	Braunschweig Dld	1553	Servator	2700	165,0 cm
Jan Moer	Tiel	1554	Laurens	378	83,5 cm
Jan Moer	Weesp	1562			?
Jan Moer	s-Hertogenbosch	1562	Maria	114	55,0 cm
Jan Moer	Lopik	1562	Johannes Evangelista	593	96 cm
Jan Moer	Gdansk Polen	1560			
Verwant aan de Bossche School					
Jan van Asten	Soerendonk	1435	Maria	290	69,1 cm
Jan van Asten	Doeveren	1445	Maria	185	64,0 cm
Jan van Asten	Berkel Enschoot	1445	Maria	385	83,0 cm
Jan van Asten/toeschrijving	Berkel Enschoot	1445	Cecilia	240	74,0 cm
Jan van Asten	Baexem	1450	Maria		102,0 cm
Jan van Asten	Heeze	1451	Maria	110	57,0 cm
Jacob Clocghierter	Linne	1457	Martinus		101,5 cm
Jacob Clocghierter	Roosteren	1458	Maria en Jacop		
Jacob Clocghierter	Ittervoort	1472	Margaretha		
Jacob Clocghierter	Venray	1475	Petre		88,0 cm
Jan van Venlo I ?	Whitton, Engeland	1441			
Jan van Venlo I	Asten	1447	Maria	1530	125,0 cm
Jan van Venlo I	Geertruidenberg	1447	Maria	950	119,0 cm
Jan van Venlo I	Shropshire, Engeland	1447	Maria		
Jan van Venlo I ?	Herefordshire	1447			
Jan van Venlo I	Boxmeer	1448	Petrus	1070	119,0 cm
Jan van Venlo I/toeschrijving	Boxmeer	1448	Jhesus	210	68,9 cm
Jan van Venlo	Hochneukirch Dld	1448	Maria		112,0 cm
Jan van Venlo	Hochneukirch Dld	1448	Pantaleon		97,3 cm
Jan van Venlo	Schwanenberg Dld	1449	Maria		119,6 cm
Jan van Venlo	Wickrathberg Dld	1449	Maria		138,0 cm

Jan van Venlo	Lottum	1449	Geirtrudis		112,0 cm
Jan van Venlo	Würm Dld	1452	Johannes Baptist		108,0 cm
Jan van Venlo	Wanlo Dld	1453	Johannes		133,0 cm
Jan van Venlo	Keyenberg Dld	1455	Maria		117,3 cm
Jan van Venlo	Amern St Georg Dld	1463	Jhesus		114,0 cm
Jan van Venlo	Straelen Duitsland	1469	Anno		168,0 cm
Jan van Venlo II	Amern St Anton Dld	1476	Maria		
Jan van Venlo II	Nuenen	1490	Maria	1420	135,0 cm
Overig					
onbekende gieter	Gemonde	1390		400	80,7 cm
onbekend/Bossche School	Erp	1381	Maria	830	108,0 cm
Onbekend/Bossche School	Heusden	1412	Katrina		88,0 cm
Onbekend/Bossche School	Swolgen	1415	Maria		
Onbekend/Jaspar Moer?	s-Hertogenbosch	1529	Jhesus Maria		14,7 cm

Bijlage 4:
Klokkengieters Bossche School

